

Танго смерті
Юрій Павлович Винничук

Роман «Танго смерті» Юрія Винничука (нар. 1952 р.), який став переможцем конкурсу «Книга року ВВС-2012», поза сумнівом, залишається однією з найгучніших літературних подій минулих років і є однією з вершин творчості письменника.

Події у ньому розгортаються у двох сюжетних зрізах. У довоєнному Львові і під час Другої світової четверо друзів – українець, поляк, німець і єврей, батьки яких були бійцями армії УНР і загинули 1921 року під Базаром, – переживають різноманітні пригоди, закохуються, воюють, але за будь-яких катаклізмів не зраджують своїй дружби.

Паралельно у наші дні у Львові й у Туреччині відбуваються інші події з іншими героями. Проте яким чином обидві сюжетні лінії зійдуться до купи, довідаєтеся у несподіваному фіналі.

Юрій Винничук

Танго смерті

Присвячую Євгенові Наконечному (1931–2006) –авторові книг «Украдене ім'я» та «Шоа у Львові», доброму духові Наукової бібліотеки імені В. Стефаника, який багато разів наполегливо, але делікатно, схилив мене до цієї теми, пропонуючи різноманітну літературу та ділячись особистими спогадами.

* * *

Там нагорі падає сніг, каркають ворони, тріщать дерева від морозу, а десь далеко порипує сніг під чоботами убивць. Їхнє наближення відчувається в усьому – ось десь іздалини чути загрозливий гавкіт собак, не схожий на гавкіт сільських псів, гавкіт наростає, наростає, натомість ворони з голосним карканням зриваються у повітря і розлітаються. Четверо молодих чоловіків сидять у схроні, прислухаються до гавкоту, потім, презирнувшись, палять якісь папери, з продуквини виповзає дим. Відтак вони перевдягаються у чисті сорочки і моляться. Моляться не разом, а кожен окремо, і молитви їхні різними мовами. Трое сідають довкола маленького дощаного столика, на його темній вигладженій стільниці лежить в'язанка гранат, руки усіх трьох влягаються поруч. Вони мовчки чекають. Страху нема в їхніх очах. Кожен думає про своє.

Четвертий бере в руки скрипку, стає біля них і прислухається. Собачий гавкіт лунає вже над головою, вогонь у криївці догорає, іскорки перебігають по спалених документах і щезають. А нагорі уже чути команду і вимогу здатися. Чоловіки не реагують, їхні очі приковані до гранат. Вони здригаються лише тоді, коли чують розпачливі жіночі голоси, що волають до них, закликають їх, благають. Голоси ці видушують з їхніх очей сльози, але вони не будуть здаватися, вони добре знають, що їх чекає.

Рука зі смичком торкається скрипки, і лунає мелодія танга. Тепер гавкіт собак і людські голоси змушені прориватися крізь цю мелодію, та не тільки крізь мелодію, але й крізь спів – четверо чоловіків співають щось тихо-тихо. А потім рука одного з них тягнеться до в'язанки гранат...

1

Замолоду ми всі є ніким, навіть найбільші генії, чиї кар'єра і визнання попереду, приходять у цей світ не надто пристосованими до життя, тому й не дивно, що одружившись, наражаємо себе на неабиякі випробування, які рідко завершуються щасливо, а частіше все ж таки розлученням. Саме в таку пастку й потрапив молодий Мирко Ярош, одружившись на теплій і солодкій Ромі після закінчення університету. Він читав їй вірші прекрасних поетів, а вона вдавала, що слухає, навіть примружувала очі і напинала вуста, а обличчя її ставало настільки одухотвореним, що він усе дужче і дужче закохувався в неї, думаючи, що саме вона й створена для того, аби заворожено вислуховувати все, що він наговорить, усю ту масу слів, у яких він кохався і в які загрузав, як у твань, жадібно заковтуючи повітря, а коли під час таких читань вона притулялася до нього і гарячим подихом лоскотала вухо, він думав, що ця ідилія буде вічною і що обое просто-таки приречені на те, аби побратися. Почуття перемагали здоровий глузд, а відтак коли вони одружилися, то поселилися у Роминих батьків, і це стало початком кінця.

Два роки вчителювання, а потім заочне навчання в аспірантурі не вішували нічого радісного, бо грошей як не було, так і не було, а батьки Роми не відмовляли собі в задоволенні зайвий раз нагадати про те, що молоді сидять у них на шиї. Увечері, приспавши малого сина, Ярош обкладався на кухні книгами і писав дисертацію про літературу Єгипту, Вавилону, Ассирії, Шумеру, Аркануму і Хетського царства, але що далі він заглиблювався в тему і сягав по чергові джерела, то безнадійнішою здавалася йому ця праця, бо одні джерела породжували інші джерела, а ті – ще інші, і так без кінця, змушуючи його блукати в лабіринтах версій та робити висновки частенько навімання, адже всі, хто займався цією темою, мали справу не з повною панорамою тодішнього літературного життя, а лише з уламками, які дивом до нас дійшли, дивом були розшифровані і прочитані, та й то не всі, бо арканумської мови так ніхто й не вгриз, а про її літературу судили з хетських і хурритських джерел. І ось ця остання проблема небагом захопила Яроша так, що він відсунув набір усе решта і взявся за дешифрування арканумських текстів, до нього це пробувало зробити чимало учених, але їм таки не повелося, арканумський клинопис не був схожий на жоден інший.

Знаходячи час для наукової роботи лише уривками, Ярош почав серйозно замислюватися над сенсом свого сімейного побуту. Дурна рутинна праця у школі гнітила його і вимучувала, він сам собі дивувався, як так сталося, що став учителем, ненавидячи цю професію ще в школі. Приходив додому втомлений, і єдине, що могло стимулювати його до наукової роботи, – це вино. Перший келих знімав цілоденну напругу, другий – вивільняв думки, зривав з них усі кайдани, і тоді перо його починало літати по паперу, мов навіжене. Правда, тривало це години дві, не більше, бо потім втома таки зморювала його, і він вкладався спати з головою, повною давніх ієрогліфів, глиняних таблиць і папірусів, до всього цього додавалася абсолютна зневага і дружини, і її батьків до його наукової праці; вони вважали те, чим він займається, безглуздом, даремною тратою часу, адже він ніколи не завершить наукової праці, а тому судилося йому звикнути скромним шкільним учителем. Уже стало якимсь обов'язковим ритуалом відривати його від роботи і посилати до крамниці по хліб, винести сміття, набрати води в привізній цистерні, коли водогін вимикали, будити його вдосвіта, щоб біг займати чергу за молоком, за ковбасою, сиром, цукром чи борошном – не має значення, за усім цим мусив бігати лише він, коли в 1980-х роках дефіцитом ставало геть усе і люди перетворювалися на мисливців за товаром, сновигаючи містом та займаючи по кілька черг водночас, аби в кожній з них встигнути купити по кілограму цукру чи по пачці прального порошку, бо більше в одні руки не давали, а ще він мусив пильнувати книгарні, в які раз на тиждень завозили нові книги, інформацію про це отримувало лише обмежене коло людей, щоб уже за годину до того, як відчиниться книгарня після «прийому товару», зайняти чергу, а потім увірватися на чолі натовпу і вхопити першому Кафку, Камю, Акутагаву, Кортасара, Маркеса, Борхеса і – несть їм числа... Ярош задля цієї святої мети навіть завів платонічний роман з однією книгаркою, на щось більше він би й не спромігся, бо вона належала до тих перестарілих дівчиць, які внаслідок прожитих на самоті років стають у побуті нестерпними, примхливими і занудними. Запросивши її на каву, Ярош змушений був вислухати її життєве кредо, усю ту купу хитромудрих приписів, якими вона обставила себе зусібич, наче сигнальними прапорцями, зрештою, таким сигнальним прапором був увесь її гардероб, який покликаний приховувати всі випуклості її тіла, як у черниці, бо вона чекала на «серйозні стосунки», «флірт її не цікавив», але «пан Мирко дуже приємна людина», «йому можна довіряти», «мені інколи здається, що ми знайомі дуже давно», – й усмішка багатообіцяюча і перспективна, ще один прапорець, що замерхтів на обрії, правда, з промовистим застереженням: «Нікому, нікому, нікому – тільки йому одному». Ярош дивився на її білі-пребілі руки, вкриті тоненькими рудими волосинками, й уявляв собі її ноги, мабуть, такі ж волохаті, і це навіть викликало в нього бажання дослідити цей іще ніким не вивчений континент з усіма прихованими закамарками, але від дослідження рятувало лише те, що було обмаль вільного часу, та й самого лише ходіння на каву цілком було достатньо, аби підтримувати дружні стосунки і добувати інформацію про надходження нових книг.

Коли якось далеко за північ він пішов спати, залишивши свої папери на столі в кухні, яка пізніми вечорами правила йому за кабінет, а вранці застав на своїх паперах заляпану смальцем гарячу пательню, з якої тесть наминав яечню, щедро присипану зеленою цибулею, загородившись од світу газетою, це виявилось для нього уже останньою краплею. Він з безцеремонною сміливістю, якої раніше собі ніколи не дозволяв, але з обов'язковим «перепрошую», висмикнув папери з-під пательні, обтріпав їх над столом перед здивованими і безтямними очима тестя і вийшов. Тепер він усвідомив, що стоїть перед однією невідворотною дилемою – мусить щось принести в жертву: або родинне життя, або науку. Він вибрав перше. Одного ранку, аби не викликати жодних підозр, вирушив з хати на роботу так само, як і будь-якого дня, правда, до його незмінних обов'язків належало ще відвести сина в ясла. Розлука з малим була для нього особливо болісною, він знав, що втрачає дуже багато приємних моментів, адже те, що він

замислив, зруйнує остаточно дотеперішній узвичаєний стиль життя, та іншого виходу вже не бачив і, діждавшись, коли помешкання спорожніє, повернувся і поволі, не поспішаючи, склав усі свої речі, спакував книги і папери та написав листа, в якому повідомляв, що йде назавжди і безповоротно. Аліменти буде надсилати на початку кожного місяця. Відтак зателефонував до школи і повідомив директрису, що змушений в силу різних обставин залишити роботу.

– Ви не можете просто так серед навчального року кидати школу! – справедливо обурилася директриса.

– У мене дуже серйозні причини.

– Можна довідатися які?

– Хвороба.

– Хвороба? – споважніла директриса. – Невже аж така?

– На жаль, діагноз невтішний, – повторив він фразу, почуту в якомусь фільмі, і зітхнув.

– Ну, що ж... тобто... поки ви будете лікуватися, місце буде за вами...

– Ні-ні, лікування зайве... хвороба невиліковна, розумієте? Це без сенсу.

– І куди ви йдете? Ви маєте нову роботу?

– Ні. Я просто хочу пожити решту відпущених мені днів у своє задоволення. Розумієте, про що я?

– Звичайно. Це дуже слушно. І справді, який сенс ішачити... але трудову книжку можете залишити в нас... щоб стаж не переривався... ой, який вже там стаж!... але все одно, аби клопоту не мати... бо ану ж у міліцію потрапите, а там поцікавляться місцем праці... тунєядство пришиють... так воно безпечніше...

– Звичайно. Дуже дякую за турботу.

– Нема за що. І пам'ятайте, що весь наш колектив завше вами пишався. І діти вас любили. Їм буде важко без вас.

Після цього він викликав таксі й опинився на другому кінці Львова на Майорівці. Напередодні він пригледів собі помешкання за помірну ціну в пари пенсіонерів. Кімната була невеличка, і він навіть не зміг розкласти усі свої книги, але зате йому вже ніхто не заважав. Зранку він вирушав до наукової бібліотеки і працював там до п'ятої, потім вертався додому, дорогою купивши кілька пиріжків із лівером по чотири копійки, пиріжки він присмажував на пательні і їв з чаєм. Він звик обходитися дрібницями. Затепер міг повністю віддатися науці. Щоб заробити на прожиття й на сплату аліментів, публікував літературні рецензії і переклади. Для не надто заможного, але й не злиденного існування достатньо було двох-трьох публікацій на місяць. А головне, що ніхто тобі не капає на голову.

З родини в Яроша ще жива була старша сестра його матері тета Люція, стара панна, наречений якої пропав у війну безвісти, а вона продовжувала його чекати навіть після проголошення незалежності, коли вже всі, хто вижив по сибірах, повернулися додів. Вона мала просторий будинок на Кривчицях і не раз кликала небожа до себе жити, але він усіляко відмагався, знаючи, що тета не дасть йому спокою, їй забагнеться спілкування, уваги, врешті виникне бажання заопікуватися ним, але жодної опіки Ярош не потребував,

прагнув лише усамітнення. Проте він часто провідував тету, приносив продукти, постачав їй цікаві книжки і навіть терпляче вислуховував її історії. Тета була огрядною жінкою з обвислим підгорлям, мала товсті ноги, ходила, перевалюючись, як качка, і пахла валідолом, хоча в юності виглядала дуже привабливо. Найбільше задоволення вона отримувала, коли вдавалося посадити небожа за стіл і чимось нагодувати, тоді сідала навпроти і дивилася на нього закоханими очима, тішачись, що страва чи плясок з ягодами смакують. Щосерпня вона заходжувалася варити конфітури з різних ягід і плодів, хоча сама їх вживала рідко і мало, та й Ярош не був ласуном, тому слоїки з варенням небавом зайняли в комірці усі полиці, уже не було для них місця, але щосерпня відбувалася та сама процедура – виварювання ягід і помішування дерев'яною кописткою у великій мидниці. Тоді тета скидалася на чарівницю, яка готує якесь приворотне зілля, була зосереджена і серйозна, а кожна муха, що посміла в цей священний час залетіти на кухню, відразу потрапляла в поле її зору і на гумовий клапоть хляпавки. Запах розімлілих розлізлих ягід п'янив і просочувався у стіни та меблі так міцно, що будинок скидався на цукерковий, а все, що в ньому, – наче було з марципанів*. Жодні намагання спам'ятати тету, аби не поралася більше коло конфітур, не повелися, вона і не могла подолати тієї звички, і не хотіла, адже її коханий страшенно любив солодоші, і вона з ностальгією згадувала, як не раз годувала його з ложечки, а він облизувався і крапельки червоного або жовтого варення вилискували в нього на язичку й на вустах, відтак вона сама уже смакувала тими крапельками, ці спогади щоразу, коли вона заходжувалася коло варення, вигулькували в її пам'яті і трималися доти, доки відбувався цей процес, а потім поволі потахали і розвіювалися до наступного серпня.

Одного такого літа, коли спека забивала подих і повітря мріло понад деревами, тета Люція, розморившись біля плити, сіла у фотель* і задрімала, забувши вимкнути газ під мидницею з гарячими конфітурами, вогонь продовжував весело облизувати метал, ягоди шумували, булькали, пузирилися і піднімалися, а досягнувши країв мидниці, вибігли на плиту й загасили вогонь, але газ продовжував витікати і наповнювати своїм кислим запахом кухню, тета Люція усміхнулася крізь сон і, простягнувши руки комусь назустріч, прошепотіла: «Нарешті... ти повернувся...».

Надвечір навідався Ярош, і хата уже не пахнула марципанами, він миттю розчехнув усі вікна і двері, вимкнув газ і викликав «швидку». Однак уже було пізно, конфітури її врешті-решт таки убили.

Тета, як і обіцяла, будинок свій відписала небожу, і Ярош небавом після похорону переселився на Кривчиці. Будинок був оточений старим, ще родючим садом, уздовж парканів куйовдилися кущі чепірхатого агресту, червоних, жовтих і чорних порічок, металевими каркасами зміївся білий і чорний виноград, під вікнами розкинулися квітники, серед яких гордо тримали варту соняхи, мальви і жоржини. На першому поверсі було дві просторі кімнати і кухня, а на другому – велика мансарда з широкими вікнами, де він і облаштував свій кабінет. Будинок був захарашений тітчиними речами, безліччю різноманітного мотлоху, який для тети, мабуть, складав неабияку цінність. Зокрема він з подивом натрапив на дбайливо спаковану в полотняний мішок повну уніформу польського поліцейського, та коли розгорнув мундир, то побачив діру від кулі й сліди засохлої крові. Що б це мало означати? У поліцію українців не брали – отже, її наречений був поляком? Його поранили, він утік і сховався в Люції? Мабуть, потім перевдягнувся у цивільне... Що з ним далі було?

Кілька днів він займався тим, що розчищав свій життєвий простір, щось палячи, а щось викидаючи, хоча й не відразу, бо окремі знахідки вимагали до себе пильнішої уваги, як-от пудло старих дзигарів, будиків та годинників, направою яких займався дідусь, усі ці мертві механізми з бозна-яких часів викликали в Яроша подив, так що він лише частину з них

висипав у смітник, а окремі старі годинники порозставляв на стелажах. Тітка, яка щасливо пережила не одну війну і не одне лихоліття, залишилася вірною собі і в мирний час: з її запасами круп, цукру, солі, борошна, мила, сірників, розмаїтих закруток можна було не один рік пережити. У спіжарні* на полицях красувалося безліч слоїків: конфітури, серед яких обов'язковим було варення з пелюсток рожі, вишикувалися в міру досягання ягід і фруктів, але не були закручені металевими покриттями, а накріті спеціальним скляним папером, який, зволоживши, тітка прикладала до слоїка, після цього він тверднув і творив щільне накріття, на самій конфітурі теж лежав кружечок скляного паперу, змоченого у спирті, аби та не цвіла; цукати – виварені в цукровому сиропі помаранчеві, цитринові та мандаринові шкуринки, а ще – райські яблучка й айва; сушені гриби, яблука, сливи і груші; слоїки з маринадами – грибами, сливками, корнішонами, пікулями. На кожному слоїку дбайливо вказана дата і назва продукції. А в темних пляшках червоніли і жовтіли ягідні соки, закорковані і покриті воском. У пивниці ще й досі зберігалися вугіль і дрова, хоча до будинку віддавна було підведено газ, але тітка мала свої погляди на життя. Ярош навіть не здивувався, коли під самою стелею пивниці знайшов кілька вуджених шинок, що спочивали в панчохах, коли витяг їх і спробував на смак, переконався, що нічого їм не бракує, тільки й того, що трохи всохли, але порізані на тоненькі плястерки, чудово надавалися для канапок. Стіни пивниці були обвішані в'язанками часнику, цибулі, червоного пекучого перцю, засушеного кропу і кмину, мішечками з горіхами, на полицях у соломі вилежували яблука і груші, посередині пивниці стояла велика диктяна пака з піском, а в ньому – морква, петрушка, селера і буряки. Усе це може і йому згодитися, окрім конфітурів, бо їх було надто багато, Ярош з них робив вино, додаючи до винограду замість цукру.

Ще одна громіздка річ, яка залишилася після тітки, – старе австрійське піаніно, виглядало воно імпозантно і правило Ярошеві за сейфа, у якому він тримав гроші й документи. Зверху на піаніні лежав малий альбомчик, який зазвичай у старих сім'ях називали «пам'ятником» або «штамбухом», сюди гості дому вписували на спомин вітання, побажання, вірші, а також щось малювали, кожна юна панночка могла похвалитися таким альбомом, а деколи й кількома. Ярош перегорнув кілька сторінок, серед різноманітних візерунків – переважно метеликів, пташечок, квіточок і витких стебел – красувалися виписані каліграфічним почерком вірші або такі штудерні сентенції: «Хто тебе любить дужче від мене, нехай підпишеться нижче від мене!» Два останні записи були підписані іменем «Ясь»:

Na gorze roze, na dole fiolki,
My sie kochamy, jak dwa aniolki[1 – На горі рожі, а внизу
фіялки, ми кохаємось, як два ангелики (пол.)].

Ile razy jedzac zrazy trafisz na cebule,
Tyle razy bez urazu wspomnij o mnie czule[2 – Скільки разів,
коли будеш їсти зрази, трапиш на цибулю, стільки разів з приємністю
згадай про мене (пол.)].

«Горобчику, – щебече матуся, – ти вже прокинувся? То біжи хутенько гамцяти, бо кашка вистигне», – цей ніжний щебет матінки супроводжує мене усе життя, і навіть зараз, коли її поруч немає, я чую цей щебет, ці ніжні переливи звуків, ці лагідні, пеленаючі слівця, з якими прокидався щоранку, а потім сідав за стіл, де вже чекала мання каша з родзинками та горішками, набирав повну ложку рідкого майового меду і тонюсінким струмочком дзюркотів на поверхню каші, вирисовуючи фантазійні картини, в яких вгадувалися замки і гори, ліси і луки, ріки і непролазні болота. І все це тільки для того, аби поступово, ложка за ложкою, руйнувати цей казковий край, щоразу уявляючи, що саме зникає у вустах – гора, ліс, ріка, замок... Але ще перед тим, заки мене розбудити пестливими словами, мама розпалювала піч, і я крізь сон чув, як тріскають дрова, як шурхоє шуфелька у відрі з вугіллям, злегка подзвонюють покришками баньки на кухні, а взимку, коли обережно прочинялися двері до мого покою, брязкали дверцята грубки, шурхотів папір або солома, черкали сірники, полум'я радісно охоплювало поліна, і те тихе заспокійливе гудіння грубки поринало мене знову в сон, мені враз ставало ще затишніше, ніж перед тим, здавалося, що то вже не грубка, а моя мама розливає тепло по кімнаті і задоволено вуркоче... але довго після цього дрімати не доводилося, бо ось уже стукала в двері молочарка і разом зі свіжими новинами виливала в слоїки свіже молоко, а ще за кілька хвилин долинав аромат кави, запарюваної у білій порцеляновій машинці, з додатком цикорії «Франка», і сон тоді розприскувався, розчинявся і зникав...

Я знав свого тата більше з фотографій, бо мій тато Олександр Барбарика загинув 22 листопада 1921 року, коли мені було чотири роки, у пам'яті зберігся ще неясний спогад, як хтось великий у довгій шинелі і в кудлатій шапці зі шликом бере мене на руки, а я налякано плачу і тягнуся до мами, оце й усе. Перебувши безліч боїв, повоювавши в Січових стрільцях, в армії УНР, під Крутами і Мотовилівкою, врешті-решт таки склав свою буйну голову під Базаром у числі 360 непокірних вояків, яких розстріляли бійці Котовського, перед тим по-дикунському зарубавши шаблями усіх поранених, що лежали на возах. Усе життя мені не вистачало татка, і з кожним роком усе дужче, а відтак я став маминим синочком, коханою квіточкою, золотеньким горобчиком, сонечком і жабкою, хом'ячком і слимачком... Але не тільки я не міг змиритися із загибеллю батька, бо там, під Базаром, загинули батьки трьох моїх друзів Йоська, Вольфа і Яська:

Леопольд Мількер, жид, народжений 1901 року в Галичині, син учителя, навчався у Відні, фармацевт, під час походу завідував аптекою лазарету;

Броніслав Білевіч, поляк, народжений 1895 року в селі Гвозді Новоград-Волинського повіту Волинської губернії, селянин, в армії УНР з 1919 року;

Ернест Єгер, німець, народжений у 1890 році у Празі, закінчив політехнічний інститут і старшинську школу у Відні, поручник, в армії УНР з 1920 року.

Усі вони згинули за Україну, але чим для них була Україна? На це ніхто відповіді не мав. Базар – для кожного з нас залишився чимось мітичним, вояки, що пішли в той трагічний похід, вирости в нашій уяві до величчя аргонавтів, які рушили за золотим руном, бо вони теж пішли за золотим руном свободи, але загинули всі до одного за Україну. Перед розстрілом більшовицький комісар запропонував 360 приреченим: «Якщо хтось із засуджених заявить каяття та присягне вступити до лав червоних для боротьби з українськими бандами, того буде помилувано!» Але у відповідь на цей заклик вихопився підполковник Митрофан Кузьменко і гукнув до селян, яких більшовики зігнали на місце екзекуції: «Народе український! Слухай голосу вірних синів! Ти колись віддячиш за нас! Хай живе...» – ворожа куля обірвала його на півслові і звалила в могилу. Кілька голосів затягнуло «Ще не вмерла Україна!», їх підхопив цілий хор, співали усі –

українці, поляки, два десятки росіян, жида Яків Крутокоп, Йосип Єндрик, Захар Атнабунт, німець Йосиф Кранц, білорус Михайло Малевич, ба навіть китаець Мон За Літ. Співали і наші батьки, мужньо підставивши груди під рій кулеметних куль, а потім їх – і мертвих, і ще живих – закидали землею, а селяни ще довго опісля згадували про те, як земля ворухилася.

Трагедія під Базаром була описана в багатьох галицьких часописах, вона увійшла в шкільні читанки, де розстріл нескорених козаків було ще й проілюстровано, і ми пам'ятали уже до деталей, що і як тоді відбувалося, і розглядали малюнок, вгадуючи, де чий батько, і навіть згодом, коли ми довідалися, що художник цю картину малював з уяви і просто не міг знати, як виглядали герої насправді, то все одно кожен уже встиг вибрати «свого» батька, який бодай трохи скидався на ім'яві спогади дитинства і на ті фотографії, які залишилися у нас, але ми не могли з тим змиритися, що батьки наші не вдалися до підступу, аби врятувати своє життя, не погодилися перейти на бік червоних, хоч і не насправжки, лише тимчасово, щоб за першої нагоди втекти й приєднатися до повстанців Холодного Яру і мстити за поразку, а потім вернутися зі славою додому, адже кордони тоді ще не оберігалися так пильно. Кожен з нас ставив себе на місце батька і намагався уявити і втечу, і помсту, і повернення, а найбільше нашу уяву сколочувала така цікава деталь, про яку теж ми довідалися з часописів: серед ночі один із пораних бійців випорпався з могили, доповз до селянських хат, там його підлікували, а опісля помогли перейти польський кордон. Хто був тим козаком 4-ї Київської дивізії, якому вдалося вижити і врятуватися? А що як це хтось із наших батьків?

А ще я не раз ставив собі питання: якщо мій тато загинув за Україну, то за що згинули батьки Яся, Вольфа і Йоська? Та й вони самі теж цього не знали, і це нас найбільше мучило.

Наші матері – Влодзя Барбарика, Голда Мількер, Ядзя Білевич і Ріта Єгер – зазнайомилися у десятку річницю Базару, зішовшись до символічної могили на Янівському цвинтарі, а що всі четверо були львів'янками, то хутко заприятелювали і стали все частіше здибатися, а дітлахам з того тільки радість, бо мали ми аж три Різдва і три Великодні – католицький, греко-католицький і жидівський – і залюбки гостювали одні в одних, ласуючи то червоним козацьким борщем, у якому плавали вушка з грибами, а на поверхні золотіла підсмажена цибулька, то надіваною рибою, яку Голда прикрашала тертим хроном і дивовижними витинанками з варених буряків та моркви, то пирогами з квашеною капустою, то кислими голубцями з тертою бульбою, то ковбасками по-баварськи, то фантазійними перекладенцями, пляцками, струдлями і прецлями, чий запах по вінця виповнював помешкання і лоскотав ніздрі.

До школи ми теж одні ходили, хоча й не були однолітками, але завше трималися купи, так що жоден батьр не міг зробити нам збитки, та й жили одне від одного неподалік. Я з мамою і Йосько з пані Голдою на Клепарові, Ясь із пані Ядзею на Браєрівській, поверхом нижче від помешкання доктора Лема, а Вольф із пані Рітою на Городоцькій. Здибалися ми завше коло собору Святої Анни, а звідти вже фалювали собі, куди хотіли.

Йосько з нас чотирьох був найменший, і за віком, і за зростом, а ще він був худий, в окулярах і зі скрипкою, можете собі уявити це видовище, як він теліпається з тою скрипкою, що ледь не більша за нього, тому ми мали над ним опіку, бо кожен хотів такого курдупеля образити, мені й самому, якби то не мій товариш, а зобачив його десь на вулиці, рука б потяглася здерти з нього кашкет і закинути на гілляку, але то був наш кумпель, і то такий, що ще пошукати. Коли ми почали пробувати курити, то не хто як Йосько приносив нам папіроси, які він крав у свого вчителя музики, хоча сам не курих, був дуже слухняною дитиною, недурно пані Голда казала: «Мій Йосьо! То золота дитина! Шкода, що його татуньо не зможе ним натішитися».

Татуньо Йоська був аптекарем і відповідав у війську Української Народної Республіки за ліки, тому Голду сусіди називали «пані докторова», і вона тим дуже пишалася, а коли ми хотіли до неї підлабузнитися, то теж казали «пані докторова», і вона нас не шпетила за наші витівки, а виносила смачнющий цибульовий пляцок або солоні пальчики з кмином, навіть тоді, як ми залізли в її балію, повну чистих простирادل, які вона щойно познімала з мотузків, і вдавали, що пливемо на піратському кораблі, так що ті простирадла довелося знову прати.

Вольф був здоровилом, старшим за мене на два роки, мало що високим, то ще й грубим, з такими пампулями*, що вух не було видно, рум'янець грав на них, як на ябках, зате ж і моцний був. Та йому й зайве було силу свою демонструвати, доста було йому підійти, побачивши, що бійка затівається, і так легенько, так по-доброму посопіти, примруживши очі, то відразу все влягалось, і тихенько всі вшивалися. Його й старші хлопці остерігалися, а в душі він був добряка і такий, що хоч до рани прикладай, бувало, підбере горобчика, якого бешкетники катапулькою* поцілили, хухає на нього, гладить, ще й додому принесе і виходжує, ми не раз із нього кепкували, цікавлячись, чи не ридає він, коли росіє з курчати хлебче, бо ж те курча нічим не гірше за горобчика, у відповідь Вольф сміявся і гладив себе по животу, приказуючи, що всі вони тут, усі ті курчата, яких він спожив, усі тут, у животі, і там їм затишно, тепло і радісно, а як хто не вірить, то може прикласти вухо до його живота і послухати, як вони щасливо квокчуть, і ми прикладали вуха і справді чули якесь квоктання, схоже на курчає, а Вольф сміявся, і живіт його подригував. Вольф був майстром на всі руки, умів і вітрильника змайструвати, і літачка моторового, а взимку шопки робив, та такі, що там тріє царі й Ісусик були, як живі, а віслючок, волик і коник кивали головами, а коли Вольф смакав за ниточку, то маленький Ісусик махав ручками і ніжками і нюняв: «Ве-е-е!», пані Ріта казала, що то гріх так над Ісусиком знущатися, а ми того не могли зрозуміти, бо яке тут знущання, та ж то немовлятко, не може воно ще Слово Боже проповідувати, тому й каже: «Ве-е-е!». Ми з тою шопкою ходили колядувати і на Замарстинів, і на Личаків, і всюди мали шалений успіх. Навіть Йосько з нами ходив і, хоч не колядував, але пригравав на скрипці. Колядували ми на трьох мовах і навіть іздили у Винники, де була німецька колонія, і колядували для німців, а ті не могли натішитися, бо там зацікавилися уже здебільшого старші люди, а молоді повиїжджали до фатерлянду, і не було кому їм рідною мовою заколядувати, аж поки ми не з'явилися. О-о, то ми там животи понабивали! Ще й на дорогу нам давали.

А Ясь був худа тичка, мав довгі ноги, довгі руки і лазив по деревах, як мавпа, і не було такого рівчака, якого б він не перестрибнув, тому ми й не дивувалися, коли він хвалився, що навіть Полтву перестрибнув, хоч ми того чуда-дива й не бачили. Таким бути, як Ясь, мрія кожного. Коли його мама часом у хаті зачиняла, щоби не гайсав, а уроки вчив, то він через квартиру вилазив. Ми з Яськом захопилися пригодницькими книжками і спочатку мріяли бути піратами, потім індіанцями і ковбоями, а вкінці ми вже остаточно перетворилися на козака і гусара і билися на шаблях, як Богун зі Скшетуським*. Шаблі у нас були дерев'яні, але часом все ж таки не обходилося без ран. А ще ми малювали карти, на яких позначали закопані скарби, і ховали ті карти в бляшані пуделочка та підкидали комусь у льохи, ану ж хто знайде і, збагнувши, що то мапа скарбу, вирушить на пошуки. То така була забава, а насправді нам страшенно хотілося знайти який-небудь скарб.

Щодо мене, то я не виділявся нічим, не був ані високим, ані курдупелем, не товстим і не худим, від тата я успадкував подовгасте обличчя, оздоблене орлиним гострим носом, і сині очі, в яких тонули дівчата. Нам подобалося гуляти по різних закомарках, маленьких вуличках, де будиночки були сповиті дрімотою і диким виноградом, а підвіконня розквітали матіолами, настурціями і лінивими котями, що грілися на сонці, ловити

запахи, які линули з вікон кухонь, і вгадувати, що там сьогодні буде на обід, але не любили ми цирку і зоопарку, навіть якщо він приїхав із самої Варшави; одного разу ми пішли й побачили в клітці орла, який сидів, скулившись та набурмосившись, на сухій галузці, очі його були такі сумні, що здавалося, він уже не живе, хоч і продовжував жити, але сенсу життя вже не бачив, тлів, як жаринка, і весь він був такий, мовби його затраскали білим вапном, весь був рябий, але то не було вапно, то горобці сідали зверху на клітку, яка не мала даху, а йно пруті, і срали на нього, весело перецвірінькуючись і тріпочучи крилами, либонь, це заняття справляло їм неабияку приємність, а орел, змирившись зі своєю долею, лише кліпав своїми сумними очима і часом лише переступав з ноги на ногу. Коли ми дивились на нього, нам хотілося плакати, але ми не заплакали, а вночі прокралися в звіринець і тихенько відчинили клітку навстіж, та орел не рухався, тоді Ясь узяв палицю і штурхнув його, орел стрепенувся і подивився на нас, а Ясь далі штурхав, орел відступав на край гілки, аж поки зіскочив на діл, проте клітки не покидав. Може, у нього підрізані крила, сказав Йосько, а я відповів, що тоді ми його заберемо з собою. Та врешті Ясь таки вигнав орла з клітки, він зістрибнув на землю, роззирнувся, затріпотів крилами, мовби стріпуючи з себе усі ті горобині гівенця, і злетів у небо. Наступного дня усі газети повідомили новину, а відтак дирекція звіринця мусила найняти поважнішу охорону, замість того старого діда, який дрімав у будці при вході.

Коли я це пишу, за вікнами весна, у повітрі чується щось тривожне, і мені хочеться, аби ця весна не закінчувалася ніколи...

2

У 1988-му, коли Львів завирував мітингами і почали створюватися різні культурницькі товариства, Ярош раптом відчув у собі дух бунтарства і з головою кинувся у політику, але напередодні перших демократичних виборів до парламенту він помітив дивну і непередбачувану річ – переважна більшість кандидатів у депутати усіх рівнів були людьми недалекоими, малоосвіченими, а часом і близькими до всесильного КГБ, який усюди мусив мати свої кадри. Насадив він їх і в середовищі демократів. Довкола найчільнішого проводиря руху за незалежність України закопошилися темні істоти з потойбічного світу, дивовижні покручі, заслані чекістами, яким залишалося тільки вчасно смикати за ниточки, що сягали у всі ділянки визвольного руху. Нагору вибилися різноманітні штурпаки, які у повсякденному житті не могли зв'язати до купи кількох розумних слів, зате, дірвавшись до трибуни, викидали гасла на голови зголоднілим за свободою масам. Оці всі недоучки, примітиви і таємні агенти дуже швидко відтіснили таких, як Ярош, лишивши їм тільки задвірки культури, яка відтоді ніколи так і не піднялася вище свого жебрацького стану, і коли Ярош побачив, хто саме став правити бал на цьому маскараді нового життя, то покинув політику і знову зосередився на науці.

Два роки, які він витратив на революційну боротьбу, писання агіток, промов, публіцистики, все ж не пропали даремно, бо ім'я його стало відомим. Йому запропонували місце викладача на кафедрі сходознавства, за рік він захистив дисертацію, а ще через п'ять років – докторську, студенти валом валили на його захоплюючі лекції. Сенсацією в науковому

світі стали його підручник і словник арканумської мови, видані у Лондоні. Нарешті чимало таємниць арканумської мови було розкрито, клинопис розшифровано повністю, світ почав пізнавати не відому досі історію та літературу в значно повнішому обсязі. А відтак вибухнула ще одна сенсація, з'ясувалося, що таємничий рукопис Войнича з XV сторіччя, над яким билось безліч науковців, нарешті можна прочитати саме завдяки арканумській мові. Ярош декілька разів іздив на міжнародні наукові конференції, але дуже скоро зрозумів, що так можна пробамкати усе життя у поїздках та контактах, не встигнувши довершити задумане, й обмежився висиланням статей. З часу до часу він дозволяв собі якийсь ненав'язливий романчик, винятково аби позбутися накопиченої сперми, але ніколи не допускав до себе нікого ближче, вибудувавши між собою і рештою світу невидимий мур. Як тільки відчував, що партнерка по ліжку починає до нього проявляти глибший інтерес і вуркотіти щось про свої почуття, він або сам зникав, або доводив їхні стосунки до такого абсурду, що кидали його, головне при цьому не пояснювати нічого, не розжовувати, не бачити сліз і не чути нарікань. Студентки частенько намагалися з ним пофліртувати, і Ярош, хоча й не міг не милуватися юними привабами, але з усіх сил тамував свою пристрасть, боячись повені почуттів, яка, затопивши його, відбере дорогоцінний час, присвячений науці. Проте двічі таки вляпався у скандал. Вперше це було, коли дівчина, яку він покинув, спробувала покінчити самогубством. Спочатку Руся написала багатослівного вірша, в якому розповіла про свої почуття і про те, який він грубошкірий, і поклала його на столі в кухні. Потім дбайливо простелила мокрі рушники під двері, включила газ на всіх чотирьох конфорках і в духовці, сіла на підлозі, розкоркувала пляшку грузинського вина і стала пити. Алкоголь і газ проникали в неї повільно, та вона й не квапилася, бо знала, що ось-ось повернеться її мама з роботи, мама була лікаркою і не одну уже заблудлу душеньку врятувала. Так сталося і цього разу, Русю, причмелену не стільки газом, як вином, забрали до психіатричної лікарні, туди, виявляється, забирають усіх недійшлих самогубців, а що в її історії хвороби було записано, що вчинила це через нещасливе кохання, то тільки Ярош і міг її визволити з божевільні, узявши на поруки. Ярош не мав жодного бажання їхати туди та й не розумів, чому саме він мусить це зробити, їх уже ніщо не зв'язувало, на які поруки він її може взяти – одружитися чи що? Він вчитувався у її прощальний вірш, який передала мати Русі, і бачив, що усе це тільки гра, показуха. Вона намагалася його повернути, хоча він не давав їй жодних надій, між ними панувала чистої води фізіологія, Ярошу було зручно забігати до неї у перерві між лекціями, бо Руся жила недалеко від університету, натомість він її залучив до часопису, який редагував, вона могла, сидячи вдома, заробляти пристойні гроші, частина цих грошей були його власні, які він давав їй у вигляді гонорарів. Що ще він міг для неї зробити?

Провідини історичного закладу, який називався Кульпарків і не мав нічого спільного ані з культурою, ані з парком, а був лише покручем німецької назви Гольдбергергоф, справили на нього незабутнє враження. Сама лічниця містилася на мальовничій околиці, серед дерев і клумб, на деревах гніздилися ворони і голосно каркали. Від спроби покінчити з життям минуло два тижні, самогубиця зустріла його радісною усмішкою, мовби нічого й не трапилося, мовби вона тут не пацієнтка, а медсестра, усмішка її була навіть не так радісна, як ласа, здавалося, вона ось-ось його проковтне, наче обсмоктану карамельку. Виглядала вона чудово, хоч і була в халаті, але дбайливо зачесана й намальована, Руся взяла його за руку і повела сходами нагору, в якийсь сліпий коридор, де не було живої душі, тут вона притулилася до нього, й вони злилися у довгому пристрасному поцілунку, під час якого її рука ковзнула йому в штани, Ярош намагався боронитися, не тому, що цього не хотів, але його жажало це місце, знизу долинали голоси хворих, якісь крики, дзенькіт возика, яким розвозили обід, брязкіт баняків і мисок, запах зупи, тієї лікарняної, яка завше пахне однаково і якої ніколи неможливо зготувати вдома, усе це не сприяло любовному

настрою, але дівчина будь-що-будь постановила собі отримати сатисфакцію, вона прагнула знову оволодіти ним, і коли вона повернулася до нього задом і задерла на собі халат, кинувши тільки три слова: «Я скучила. Давай», а під халатом виявилася зовсім гола, Ярош слухняно виконав її бажання, не минуло й трьох хвилин, як Руся застогнала і затремтіла, глибоко вдихаючи повітря, потім спритно розвернулася, присіла і зробила те, що робила завше, те, що в ній йому найбільше подобалося, – готовність взяти в уста будь-коли і будь-де, хоч би й в автобусі. Усе це відбувалося на фоні невеликого вікна, яке виходило в парк, там прогулювалися хворі в піжамах, з часу до часу перетинали простір лікарі чи санітари, але Ярош був спокійний, він знав, що проти сонця їх неможливо було розгледіти, а ще він знав – те, що зараз відбувається, відбувається востаннє, більше він не буде з нею, а другу таку дівчину, яка б це робила без зайвих зволікань, будь-коли і будь-де, він уже, можливо, ніколи не зустріне, і це був ще один прощальний поцілунок, який він хотів затримати якнайдовше, тому дивився у вікно, на дерева, на гнізда ворон, на песика, який бігав парком, дивився без докорів совісті, бо дівчина й сама звеліла йому: «Не кінчай!», це було не вперше, коли вона влаштовувала такий марафон, раніше, аби він міг відволіктися і затримати оргазм якнайдовше, вручала йому томик Марселя Пруста і змушувала читати вголос, а сама методично помпувала і помпувала, демонструючи усім своїм тілом, усіма звуками, які видобувала з вуст, що робить це не так для нього, як для себе, що їй це в кайф, мовби перебувала під дією наркотику, а Пруст виконував роль своєрідного тла для цієї проникливої гри на флейті. Цього разу Пруста не було, і Ярош, щоб не скінчити надто рано, заплющився й став декламувати собі свої переклади з арканумської поезії, декламував їх тихо, але дівчина своїм «угуканням» підбадьорювала його, аж поки несла уже було терпіти, і він випустив з себе усе, що намагався втримати, але вона не відірвалася від нього, не кинула, а, переставши рухатися, просто тримала в собі, у своїх гарячих устах, аж поки він геть не опав і не вивалився з вуст. Ярош почувався, як п'яний, світ закрутився перекидьки, в голові гуло, хотілося сісти, хоч і не було куди, Руся була втомлена, сперлася спиною на стіну і спостерігала за ним з триумфом, мовби перемогла його у важкому гладіаторському бою, при цьому вологі її уста рухалися так, ніби смоктали цукерку, заковтуючи слину, уста її продовжували ворухитися, смакуючи і ковтаючи, а потім вигулькнув збитошний язичок і облизав їх, повільно і звабливо, гейби провокуючи на продовження, але продовження так відразу не могло бути, і вона це розуміла, тому простягла руку і повела його вниз. У фойє сновигали хворі, з тих, що були «легкі», вони могли вільно пересуватися, виходити в парк і дивитися телевизор. Ярош іще мав зустрітися з головним лікарем і підписати якесь зобов'язання, що буде опікуватися Русею, та, коли він простував до кабінету головного лікаря, його перехопила якась вродлива дівчина з розкішним світлим волоссям, халат у неї на грудях розійшовся, оголюючи повні перса, в очах палав загадковий вогонь, вона залопотіла: «Ви мусите мені допомогти. Вони тут знущаються наді мною – колють якісь заборонені препарати. Напишіть про це. Ми всі тут як піддослідні морські свинки». Кажучи це, вона все тісніше притискалася до Яроша, руки її були в кишенях халата, і вона ними розвела поли унизу, але яка там чекала несподіванка, Ярош не встиг помітити, бо наспіла Руся і відтягнула дівчину від нього.

Головний лікар довго розпитувала Яроша, у яких він стосунках з «хворою», чи відчуває свою провину, чи буде пильнувати її, щоб не допустити наступних рецидивів, Ярош з усім погоджувався, аби-но скоріше того всього спекатися, потім підписав якісь папери, і щойно тоді його відпустили. Наступного дня Руся зателефонувала і радісно повідомила, що вона вже вдома і він зможе її провідати, додавши: «Ти ж знаєш, що тебе чекає? Я голодна і спрагла. Якщо не нагодуєш мене, я помру». Ярош не прийшов, але вона не переставала телефонувати, він відчував, як під час кожної розмови з нею його прутень настовбурчується, і він ледве стримується, щоб не зірватися й поїхати до Русі, до того ж вона розмовляла з ним не так, як

звичке, а таким звабливим, м'яким тоном, мовби потягуючись у ліжку, ще й мальовничо описуючи, де при цьому лежить її ліва рука і що робить середній пальчик. Але Ярош розумів, що коли піддасться ще раз цій спокусі, то не вирветься так просто, Руся була дівчиною екзальтованою, часто влаштовувала істерики, двічі пригощала його ляпасами, а раз навіть намагалася облити окропом, Ярош ледве зумів ухилитися. Хоча після цього обливання усе, як і завжди, завершилося палкими любощами просто на підлозі, але так далі продовжуватися не могло, і він гнав будь-які думки про неї. Відтак почали лунати інші дзвінки з погрозами спалити хату, облили його кислотою, прийти в деканат і розповісти всю правду про нього, звинувативши в сексуальних збоченнях, влаштувати гучний скандал на весь університет: «Я стану перед входом до універсу з плакатом, де буде написано, що ти небезпечний збоченець і сексуальний маніяк». Ярош був переконаний, що вона на це здатна, і, з острахом наближаючись до університету, роззирався надовкіл, чи не побачить розлюченої фурії з плакатом. Однак минулося. Погрози зависли в повітрі, так ніколи й не втілюючись у життя. А небагом Руся знайшла собі іншу жертву, правда, знову з-поміж викладачів університету, таким чином не випавши з Ярошевого поля зору.

В

Розваг нам у дитинстві не бракувало, будь-який невинний ранок міг початися з сенсаційної звістки. Пригадую, якось ми саме з матінкою снідали, я – манну кашу з родзинками і медом, а матуся – яєчню зі шпондерком*. Аж тут:

– Пані Лесьова! Пані Лесьова! – почувся голос шимонової*, яка притримувалася давньої львівської традиції називати жінок за іменем їхнього чоловіка, хоч би навіть і покійного, а що мого тата Олександра кликали Лесем, то і вийшла з моєї мамини пані Лесьова. – Біжіть хутчіш до Шпрехера*, – аж захекалася шимонова, – там щойно якась хулера скочила з даху на брук.

– Йой! – скрикнула матуся і стала поквалливо накладати шпондерок на хліб, аби вийшла канапка, а це означало, що вона за мить буде готова вилетіти з хати. – І що з нев?

– Та що-що! Пляцок картопляний та ще й зі шкварками! – Голова шимонової влізла в наше вікно, за кожним словом заковтуючи повітря, наче риба, яку витягли з балії. – Я щойно звідти, спеціально прибігла, жиби вам оповісти, і біжу назад. То той шпондерок, жи ви його перед Великоднем вудили?

– Той-той, ви вже його смакували. Прецінь дала вам такий шмат – на півлікті, не?

– Жиби аж на півлікті?

Але матуся вже її не слухала, а хутенько вбирала сукенку і шукала мешти, наостанок матінка насадила на голову перуку, з якою вона, виходячи на люди, не розлучалася ніколи. Та перука була така висока, що матінка в

хаті мусила завше пильнуватися, аби не зачепити нею одвірок. Якось я сказав: «Мамцю, ну нащо вам така висока перука, таже вона скидається на бузькове гніздо», на що мамця відказала так: «Стуль си писк і дурно не пашталакай, при моєму куцому зрості я мушу або мешти на високих підборах носити, або високу перуку. Я вибрала друге». А потім ми бігли Клепаровом і мама кричала кудись у небеса:

– Голдо! Голдо! Голдо!

З вікна на протилежному бальконі висовувалася голова пані Голди в папільйотках:

– Шо ся стресло?

– Біжім хутчіш до Шпрехера, там шойно якась хулера скочила з даху на брук.

– А йой! Вже біжу!

За мить пані Голда, тримаючи за руку Йоська, мчить разом з ними, іі голова й далі у папільйотках, і вся вона розтеліпана, навіть різні капці на ногах – один червоний, а другий білий. Пробігаючи Городоцькою, мама верещала:

– Ріто! Ріто! Ріто!

А Голда на Браєрівській:

– Ядзю! Ядзю! Ядзю!

А коли з вікон висовувалися розпатлані голови Ядзі і Ріти, то мама і Голда повідомляли ім фантастичну новину про трафунок під Шпрехером, і за хвилю ми вже чули тупотіння їхніх ніг, та не тільки Ядзі і Ріти, але і Яська та Вольфа, бо як же без них, така-а подія: стрибок із хмарочоса Шпрехера без спадохрону!

Не так давно там уже відбулося фантастичне видовище, коли до Львова прибув Людина-муха. То було 1929 року, всі газети писали про славетного акробата-линвоходця, який мав на ровері проїхати дахами кам'яниць від готелю Жоржа аж до площі Академічної, а простір поміж будівлями збирався пройти по линвах. Людей збіглося – тлуми і тлуми, і от, коли акробат пройшов по линві між двома наріжними будинками на початку Хорунщини*, а потім під бурхливі оплески глядачів зіскочив на дах кам'яниці, в партері якої містився славетний сніданковий покій* пані Теличкової*, то послизнувся і впав на брук, забившись на місці. Дах виявився мокрим після дощу. Але Львів не був би Львовом, якби після того не з'явилася вулична балада:

Приїхав ду Львова акробата-муха,
Вліз на Теличкову і випустив духа.

Біля Шпрехера зібралося стільки роззяв, що не протовпишся, але мама притьмом розштовхала натовп ліктями, цідячи грізно крізь зуби: «Служба медична! Служба медична! Служба медична!» та волочачи мене за собою, а Голда, Ядзя і Ріта разом зі своїми пущьвірінками не відставали від неї ані на крок, повторюючи ті ж чарівні слова, і незабаром уже все любенько бачили, як на долоні.

– Запізно, – зітхнула матінка, виймаючи канапку з торбинки, і мала рацію, бо тіло вже встигло накрити простирадлом, з-під якого тільки виднілося кілька тоненьких струмочків крові.

- Але коли трупа будуть забирати, то, може, простирadlo знімуть? - з надією промовила пані Ядзя.

- Ніколи не знімають, - відказала моя мама тоном бувалого свідка безлічі самогубств. - Вони думають, що таким чином бережуть наші нерви. Але насправді мені було б куди спокійніше, якби я добре усе роздивилася.

- Ой, не кажіть, - зітхнула Голда. - Я аж вся затерпла.

- Шкода, що не маємо такого мосту, як у Нью-Йорку, - сказала Ріта, - там стрибають у воду мало не щодня.

- Бідна Полтва, - зітхнула матінка, - якби її не замурували, мали б і ми на шо ся подивити.

Поліціянти пильнували порядку і чекали, заки прийдуть санітари з моргу. Якийсь чоловік з капелюхом у руці та з глибокодумною міною задирав голову догори, мовби намагався зміряти висоту будинку, і не заспокоївся доти, доки якийсь шалапут-горобець не прикрасив його лисину грайливою хляпкою. Чоловік вилаявся, вийняв хустинку і став пуцувати лисину.

- Цікаво, то чоловік чи жінка, - поцікавилася матінка в якоїсь перекупки, що стояла поруч.

- Дівчина, - відповіла та і втерла рогом квітчастої хустини сухе око. - Така молода... Кажуть, через трагічне кохання.

- А йдіть! Ще й таке буває?

- Буває, буває. Зробив їй дитину, а сам чкурнув до війська.

- Я би му дала військо! - похитала головою матінка. - Ох, я би му дала! Я би поїхала до штабу, до самого військового міністра, до Пілсудського б дійшла, але би так не попустила. Шо не, то не.

- У нас таке неможливо, - сказала Голда, - у нас би такого всі відреклися.

Тим часом з'явилися санітари з ношами, увесь натовп враз напружився і посунув допереду, поліціянти розчепірили руки і закричали, що ніхто не сміє наблизитися, але всі чекали, що санітари стягнуть простирadlo. На жаль, марно, бо тіло занесли до авта разом із простирadлом, і тлум розчаровано й важко зітхнув.

А іншого разу ми з мамою самі стали очевидцями самогубства. Це було на Коперніка. Ми звернули увагу на якогось дивного чоловіка, що кілька разів у поспіху вибігав на балькон, зиркав додола, зникав, зиркав і знову вибігав.

- Ой, ту шось муси бути, - сказала мамця.

І справді за хвилию той чоловік з'явився з сувоем мотузки. Один кінець прив'язав до балюстради, а потім, насвистуючи, майстерно скрутив з мотузки петлю.

- Він буде вішатись? - запитав я.

- Здається. Але це не надто приємне видовище.

- Чому?

– Бо м'язи розслабляються і все, що в животі, вивалюється з нього зі страшним смородом.

Чоловік рухався дуже нервово, а при цьому мав такий бадьорий вигляд, ніби виграв у лютерею двісті злотих.

– Я б на його місці так не тішилася, – сказала мамця.

– А чому?

– Та тому, що той балькон на ладан дихає. Я то помешкання добре знаю – там жив колись пан фризієр* Помпка. Одного разу вся балюстрада йому на бальконі обвалилася. Ото він, аби вигідно продати помешкання, підрихтував балькон як-будь, а балюстраду зробили му з гіпсу. Там нема жодного металевого прута.

– Ой, то треба тому панові сказати, – щиро захвилювався я.

– Ну, спробуй. Хоча я таким фацетам* не йому віри. Йому поможи порадою, а він тебе потім обізве пультатою ропухою.

– Прошу пана! – гукнув я, приклавши долоні до вуст. – Заждіть хвилику, не кваптеся. Тота балюстрада з гіпсу вас не витримає.

– Шо? Не пхай свого носа до чужого проса. Ти – міглянц*!

– Мій син правду каже, – втрутилася і мамця. – Пан фризієр Помпка змахлював і зробив нову балюстраду зі звичайного гіпсу. Але як ви прив'яжете шнурка до того залізного ліхтаря над вашою головою, то буде значно певніше.

– Закрий клапачку, ти, пультата ропухо! – гаркнув чоловік роздратовано.

– А я не казала? – зітхнула мамця і зі щирим смутком стежила, як той накинув петлю на шию, покрутив туди-сюди головою, мовби припасовуючи її до шиї якнайзручніше, і скочив додолу. Летіти йому довелося трохи довше, ніж він розраховував, бо гіпс таки не витримав і тріснув, балюстрада обвалилася, а чоловік гугупнув на бруківку і зламав обидві ноги.

– А шо? – скрушно кивала головою мамця. – Теперички маєте неабиякий клопіт. Мусите лежати кілька місяців у шпиталі і хтозна чи не ціле життя шкутильгати. А якби послушали мене, то зараз би не стогнали і не сичали від болю. Ходімо, сину. Не можу дивитися на тих невдячних скурвих синів. Він думав, що він комусь ліпше зробить. А тепер його бідна жінка буде з ним ціле життя мучитися замість того, аби файно поховати і знову заміж вийти.

роботою, вона не має теми, їй ніщо не подобається, вона конче потребує його допомоги. Ярош порадив зайнятися творчістю Емми Андієвської*, у нього було кілька книжок, які подарувала йому сама письменниця, Надя відразу вхопилася за цю ідею, вийняла зошит і стала записувати мудрі думки пана професора стосовно майбутньої дипломної. На ту пору звечоріло, Ярош запропонував перекусити, у нього якраз була готова печена курка, а що їсти м'ясо без вина не випадало, то при цьому було спожито дві пляшки шампанського й одну пляшку вина. Надя підійшла до магнітофона, увімкнула музику і стала плавно й сомнамбулічно рухатися у якомусь лише їй відомому танці, Ярош і не помітив, як опинився біля неї, і вони продовжили уже рухатися разом, а потім їхні вуста зустрілися, а в той час, як їхні тіла притискалися усе тісніше, його права рука лягла дівчині на перса, а ліва на пружну сідничку. Завершилося усе тим, що обое опинилися в ліжку, а що через сп'яніння Ярош довго не міг скінчити, то Надя виконала те саме, що й Руся, і Ярош подумав, що от знову йому усміхнулося щастя – втрачаючи, лише здобуваєш. Після цього настав період палкого кохання, який припав на літо, Надя цілими тижнями жила в нього, аж поки Ярош не довідався одну неприємну річ. Сталося це, коли Руся запросила його до себе на уродини, він їти не збирався, але тут уже й колега, її новий кавалер, втрутився і переконав таки прийти. Ярош, можливо, зробив помилку, а можливо, й ні, що прихопив із собою Надю, у кожному разі завдяки цьому з'ясувалося те, що могло з'ясуватися надто пізно, наприклад, якби вони одружилися. На забаві до нього приклеїлася симпатична панночка і не відставала ані на крок, а тим часом Надя витанцьовувала з якимсь чоловіком, ровесником Яроша, з часу до часу вони виходили на балкон на перекур і, не перестаючи, мололи язиками; коли почало сутеніти, Надя сказала Ярошу, що погано себе почуває і їде додому, а новий знайомий її проведе, бо живе неподалік. Ярош не побачив у цьому нічого поганого, та як тільки вони зникли, симпатична панночка враз від Яроша відлипла і зайнялася кимсь іншим. Ярош запідозрив щось незрозуміле, але не надав усьому цьому великого значення, йому стало нецікаво, і він поїхав додому. А наступного дня зателефонувала Руся і повідомила, що усе на тій забаві спланувала вона і подругу підмовила зайнятися ним, а свого знайомого – Надею, порадивши Ярошу поцікавитися у неї, як вона провела час.

– Ну і як? – запитав він якомога байдужим тоном.

– Обслужила по повній програмі. Ось як! – задоволено розсміялася Руся. – Не віриш? Знаю, що не віриш. А що ти скажеш про бородавку на правому боці животика? Така досить немаленька бородавка, завбільшки з вишню. Колись її за таку штучку могли й на вогні спалити. Знак Диявола! А дбайливо вибрита розкішниця? Це щось тобі говорить? Гладенька, як у дівчинки. Саме така, як ти любиш.

– І де вони цим займалися? На вулиці?

– Ні, у нього вдома.

Ярош поклав слухавку і відчув, як у ньому закипає лють, але лютився він на самого себе, що так по-дурному попався вчора в спритно розставлені тенета. Бородавка, вибрита розкішниця... Попередньої ночі Надя ночувала у нього, увечері попросила електробритву, а потім задемонструвала усю ту неповторну красу, далі вони кохалися... Ярош заснув, прикривши долонею її біле гладеньке лоно, він ще й досі відчував у пальцях тепло її шкіри... Але щоб комусь зробити такі відкриття, не конче було кохатися, той міг просто де-небудь у брамі її затиснути і помацати під спідничкою. Але коли зателефонував Надії, там ніхто слухавки не брав, хоча вона мала бути вдома. Додзвонився лише о третій пополудні і почув її тихий, ледь розбірливий сонний голос. Авжеж, вона спала, їй так погано, вона перепила, кавалер її завів дорогою ще в ресторан, отам вона й набралась.

- А що ти робила в нього вдома? - запитав Ярош.

Дівчина мовчала. Він повторив питання.

- Я зайшла до нього, щоб зателефонувати батькам, що я прийду і щоб не накидали на двері ланцюжок.

- Який сенс було попереджати батьків, перебуваючи за квартал від дому?

- Я була п'яна. Мені треба було витверезіти.

- Але розмовляти з ними захмеленим голосом ти не боялася. І коли ти прийшла додому?

- Десь біля першої.

- І спала до пів на третю? Щось я раніше не помічав за тобою такої здатності - спати чотирнадцять годин.

Вона мовчала. Він теж. Вичекавши хвилину, Ярош поклав слухавку. Йому було боляче, але час показав, що він міг зазнати ще дужчого розчарування, якби їхні стосунки продовжилися, бо розповіді про її любовні пригоди, які згодом почали долимати до його вух, свідчили про ту легкість, з якою Надя ставилася до свого інтимного життя, колекціонуючи пристрасті. Звідтоді минуло десять років, вона видала кілька книг, в одній з них серед героїв він упізнав себе, і хоча там було чимало вигадки і відвертої жіночої іді, сцена, де вони кохалися в кукурудзі, зворушила його, він пригадав собі, як то було, і відчув навіть вдячність за те, що вона нагадала йому про ті солодкі хвилини. Водночас дивувало, що вона й досі не може його забути, намагаючись звести порахунки та розставляючи в різних місцях книги знаки, за якими просунуті читачі могли б упізнати, про кого мова.

С

Коли посеред Ринку зустрічаються оздоблені квіточками і пір'ячками два капелюшки, це подія звична і повсюдна, на неї жоден перехожий уваги ніколи не звернув би, та коли до купи сходяться аж чотири капелюшки, о-о, тоді кожен дивиться на цю сцену, роззявивши рота, та ще й намагаючись вловити окремі фрази, бо ж очі під тими капелюшками аж горять, а їхні власниці лопочуть, не переводячи духу, захиляючись словами і враженнями:

- Пані Голдо, як ся маєте!

- Гут, гут, пані Влодзю. Лікоть мені цілий день болит. А ось і паня Ядзя! Пані Ядзю, що купилисьте? Каляфйори* нинька подуріли в ціні!

- То не каляфйори подуріли, а люди. Де ж бо такі ціни правити!

- Пані Ріто! І ви тут! Як то файно, жи ми ся всі до купи зійшли, не?

- Я купила два телячі хвости, пучку кропу і петрушки.

- Буде зупа кропикова?

- Я ледве-м зіпсованого коропа не купила. Питаю перекупки, чи він бодай ще живий, а та мені відказує: «Йой, пані, я сама не знаю, чи жива в такі тяжкі часи, то звідки маю знати, чи та риба жива?» - «А може, - кажу, - вона здохла?» - «Ай, та де здохла? Спить!» - «Спить? А я чую, жи шось від неї тхне». А вона: «Ай, пані, а ви коли спите, хіба за себе ся ручаете?»

- А йдіт!

- Я їй по-жидівському, і вона мені по-жидівському, і все одно бреше в живі очі! А мені так лікоть болит!

- Помастіт спиртом на ніч і замотайте в стирку. Хто б подумав: кільо воловини коштує вже шістдесят сотиків, моя сусідка, котра має чоловіка поштаря, купує на площі Теодора кільо за тридцять сотиків, але такі фляки, то хіба може лигати її чоловік.

- А кільо хліба - п'ятнадцять сотиків!

- А таке дурне яйце - три сотики!

- Пані Ріто! Маєте фест модний жакет.

- Ай, де там модний. Сама перешила зі старих шторів. Бачите, які френзлі?

- А що будете на Ринку купували?

- Сливки. Мій малий собі книдлі* замовив. Зі сливками.

- Ой, треба нам десь зібратися днями. Стільки новин!

- Тільки в мене!

- Пані Влодзю, та ми вже у вас останнього разу збиралися. Прошу тепер до мене.

- Ой, пані Ріто, нашо вам той клопіт.

- Не хочу нічого чути. Я спечу струдель.

- Ну, то до здибанки.

І ось нарешті капелюшки розходяться у різні боки і розчиняються серед яток Ринку, а там уже все шумує, гуде, злива голосів хлюпотить, розтікається, перетворюючись на різнокрилу какофонію, а серед того всього виділяються голоси перекупок, які здатні загулювати будь-кого і нікого не бояться, у війну могли відрізати і німцєві, і москалеві, бо пишалися дивовижним даром - надзвичайно звинним язиком, казали, що як стала колись перекупка між вітряком і млином і стала пашталакати, то і вітряк спинився, і в млині води забракло, а баба все говорила і говорила, і ще ані одна перекупка на сухоти не вмерла завдяки безперервному тренуванню легенів, бо не дарма зранку на сніданок вона випивала кварту гарячого пуншу для зміцнення грудей і щоб голос не сідав. Я завше любувався тими поважними персонами, більшість із яких пережили не одного свого чоловіка і хутенько віддавалися за іншого так, мовби то були писані кралі, хоча переважно були товстулями, що дибали качиними кроками на слонячих ногах, перевалюючись із боку на бік. Тлусте надуте обличчя бурячкової барви, обвітрене й присмажене сонцем, надзвичайно живі проникливі очі, які будь-якого покупця вмить оцінять з голови до ніг, пухкі руки з м'ясистими ковбасками пальців, які спритно ховають гроші поміж два великі бальони

грудей. Кого така краса могла привабити? А однак овдовіла перекупка недовго переймалася самотністю, і вочевидь причина тут крилася у її зарадності, умінні заробити на хліб і собі, й дітям. Ось я прислухаюся до суперечки і чую, як перекупка кепкує з якоїсь пані: «Дивіться на неї! Ото мені купець. Має ідного злotoго в кишені, а хоче цілий базар закупити. Ото мені пані з Буська! В плечах широка, внизу вузька!», а тим часом друга: «Та пані добродійко, та я ж теж мушу за товар платити, крутитися, виставляти векселі, зволікати, обіцяти: завтра, завтра, але ж колись і я сама мушу заплатити, не? А податки? Хто за мене їх заплатить? Та ж я бідна жидівка, маю хорого чоловіка і самі цуреси. Хіба то я тоті яйця зношу чи сир роблю? Я би ніц не мала проти цього, але так не е».

4

За цей час підріс його син Марко і вступив до університету, тепер вони бачилися частіше, але зазвичай син забігав на кафедру, щоб «позичити» кілька гривень, і відразу ж зникав. Зрештою, такі стосунки задовольняли обох.

Захопившись дослідженням і перекладом арканумських текстів, Ярош з'ясував, що Арканум мав свою «Книгу Смерті», відмінну від єгипетської і тибетської. Правда, вона збереглася не так добре, мала значні лакуни, але окремі пісні з цієї «Книги» вражали досконалістю. Давні арканумці вірили в те, що кожна людина має дві душі, одну смертну і другу безсмертну, яка й переселяється в іншу людину. Пісні з «Книги Смерті» виконували не після смерті, а перед, тобто людині ще живій, але умираючій, ці пісні мали полегшити перехід на тамтой світ, ба не тільки полегшити, а виконати роль проводиря, провести безсмертну душу померлого крізь усі митарства потойбіччя і повернути назад для життя. Пісні ці виконували в танці під звук бубна і сопілок, а сам танок арканумською мовою називався – о диво! – «dan-go mrah», що до болю нагадувало знайоме усім слово «танго», яке походить з мови нігерійського племені ібібіо. Тут Ярош пригадав, що арканумські королі у своїх завоювальницьких походах проникали не раз у глиб Африки й доходили до Нігерії, де й жили племена ібібіо, хто в кого перейняв ці танці, не так важливо, але «dan-go mrah» означало дослівно «танець смерті», чи то пак... «танго смерті». Звичайно, цей танець не був схожий на танго, кожен танцівник танцював окремо, не торкаючись іншого танцівника, але розчепіривши руки так, мовби когось обіймав, – таким чином, кожен з них мовби виконував уявний танець із душею навмирушого.

Несподівано його дослідження «Книги Смерті» знайшло ще один ключ, коли син повідомив, що зустрічається з дівчиною, яка відвідує Ярошів спецкурс, присвячений давнім літературам, і цікавиться саме Арканумом. Ярош відразу здогадався, про кого мова, адже спецкурс відвідувало в різний період від двадцяти до двадцяти п'яти студентів, та одна дівчина виділялася не лише своєю вродою, але й настирливістю. Вона не пропускала жодного заняття, а згодом повідомила, що і дипломну роботу буде захищати з арканумської літератури. Панна мала на ім'я Данка, була високою, з подовгастим обличчям, обрамленим темно-каштановим природним волоссям, яке злегка кучерявилося, спадаючи на плечі, римський гострий носик надавав їй величного вигляду, а коли вона ступала своїми рівними довгими ногами, то спину тримала штивно, і в цій ході теж проявлялася якась величність. Її

голос не скидався на бабський, був глибоким і виразним, без зайвої солодкавості.

– Ти, напевно, звернув на неї увагу, – сказав Марко, – тобто знайомити вас не треба, але мені хотілося б, щоб ви познайомилися ближче. Ти не проти, якщо я приведу її у суботу? – А що Ярош стелує плечима, додав: – Вона настільки захоплена твоїми лекціями, що готова мені годинами переповідати їх напам'ять. Хоча я мало петраю в цьому. Але це й добре, різні зацікавлення лише сприяють зближенню.

D

З самого малечку я сприймав і вбирав у себе Львів за запахами, їх безліч, і за ними можна розпізнати пору року, навіть не виходячи з хати і не визираючи з вікна. Восени гостро пахли квашені огірки, присмачені запашним кропом, часником і хроном, з передмість долинав мінорний запах паленого картоплиння, перехід з осені на зиму був ознаменований запахом квашеної капусти, а взимку напередодні Різдвяних свят уже панували в повітрі запахи диму, на якому ледь не весь Львів вудив ковбаси, шинки, полядвичі і шпондерки, бо на усіх подвір'ях, навіть у центральній частині міста, встановлювали металеві діжки, підводили до них бляшані рури і запалювали біля їхнього отвору багаття так, аби дим рурою йшов до бочки й обіймав своїм плетивом м'ясо, щоб воно лише вудилося, а не пеклося, і то був святий обов'язок пана шимона, який також мусив надбати дров, нарубати і поскладати їх на купку, а відтак поважна пані шимонова, вбрана в чотири спідниці, чотири светри і чотири хустки, сідала на ослінчику біля самісінького вогню і стежила, аби вогонь не гаснув і не надто розгорявся, потім, коли уже назбиралося доволі жарин, шимонова насипала їх трохи до старого баняка і, підсунувши собі між ноги, накривала спідницями, тепер їй було так тепло, що могла навіть і задрімати, а мешканці будинку зносили їй м'ясиво, яке вона вудила, а потім з кожного брала по кавалку шинки чи шпондерка; на самі ж Різдвяні свята уже пахло пампухами, рибою, медом, на жидівській ділянці додавався запах гусячого смальцю, смаженої цибулі, перцю і «грифу» – вареного в молоці вимені, а навесні перед Великоднем знову влітав у вікна бадьорий запах димів і вудженини, бо знову пан шимон вкопував бочку і підводив до неї руру та рубав дрова, а пані шимонова старанно записувала до пожмаканого зошита усе те м'ясиво, яке їй зносили, але вже не мусила грітися баняком із жаринами, бо перед святом, хоч і бувало ще прохолодно, але яскраво світило сонце, на деревах збуджено цвірінкали горобці, туркотали горлиці і скрекотіли сороки, а ще на Великдень стукав у вікна і двері запах різного печива, пасок, свіжих фіялок, а влітку – сушених на сонці грибів і суниць, якими торгували просто на вулицях, коли ж літо добігало кінця, то все місто потопало в п'яному ароматі смажених конфітур з ягід і рожі.

Місто міняло своє обличчя упродовж дня до невпізнання. На світанку, коли воно ще дримало, в'їжджали на Ринок вози, наладовані городиною, а інші вози важко торохтіли бруківкою, розвозячи бочки з пивом та різні товари, а потім починали лунати дзвоники трамваїв, цокотіли фіякри, шурхали мітли, після сьомої на вулицях з'являлися учні, прямуючи до шкіл, місто прокидалося уже повністю – починали траскати віконниці, деренчати ролети на дверях крамниць, відчинятися вікна, і Львів тоді дзвенів сотнями

Любили ми бігати на Ринок і дивитися на гуцулів у чорних капелюхах, обв'язаних крайками, в грубих полотняних портках і таких самих сорочках, густо гаптованих червоно-чорними хрестиками; вони продавали миски, чарки і дзбанки з глини, дерева або міді, торбинки, паски і постולי, кольорові

забавки, волохачі, тайстри, канцелярські вироби з дерева, каламарі, рамки, підписані назвами місцевостей – Сколе, Косів, Жаб'є. Бойки з довгими вусами і з обов'язковою вигнутою файкою в зубах торгували яблуками, грушами, сушеними боснійськими сливами, волоськими та лісовими горіхами, каштанами, дітям бойки продавали усе це дешевше, тому матері до бойків посилали нас, а ми тільки тішилися, бо бойки ще й давали нам пробувати свій смачнющий товар. Товста, як бочка, стара перекупка Валахоньова продавала кишки, які аж вилискували від тлушу у великому баняку, що стояв на вуглях, вона мішала їх кописткою і гукала: «Екстра бомба фрикасе! Лякеровані кишки!» А порції були такі, що, споживши, можна було до вечора вже нічого не їсти, тому представники таких поважних професій, як різник, трагач* або дорожжар*, вважали за велику честь належати до постійної клієнтелі старої пискатої Валахоньової, хоча на вулицях Львова можна було купити не тільки кишки, а й паштети, пірники, смажені ковбаски, мамалигу, куликівський хліб, хрумкі булки – кайзерки і штанглі.

Щосуботи цілим містом котилися гучні виляски, схожі на постріли, але ніхто не стріляв, то господині тріпали, розвісивши на рейках, килими, доріжки, перини й подушки. Раз на місяць кухня перетворювалася на Африку – то був День Великого Прання, коли королевою кухні ставала прачка. Загалом прання займало увесь тиждень: кип'ятили в понеділок, крохмалили у вівторок, сушили в середу, церували в четвер, а прасували в п'ятницю. Напередодні Великого Прання ще звечора зсовували до купи два великі кухонні столи, на які ставили величезну бляшану балію, куди наливали гарячу воду з розпущеним милом, у ній мочили постіль, рушники та нічні сорочки, а вранці, коли приходила до нас прачка, здорова дівка з грубими руками і ногами, і кухню опановувала тропічна температура, від підлоги до стелі клубочилася пара, вікна вкривалися туманом, крізь них уже нічого неможливо було роздивитися, зате зручно було малювати різні мармизи, під розпікалася до червоного, а на її бляті стояли дві великі виварки. Прачка брала мило фабрики Шіхта, клала білизну на «пральку», або ж «маглівницю» – широку дошку з рифленої бляхи в дерев'яній рамці – намилювала її і їздила зверху донизу поперек рівчаків – шур-шур-шур! Небавом у балії аж пінилося від милиння, і я не міг втриматися, аби не набрати його повну жменю і милуватися цією пухкою невагомою кулею, яка яскрилася кольорами веселки і мругала до мене дрібнесенькими очками, але незабаром кожен, хто побув тут бодай кілька хвилин, починав спливати потом, бо ж білизну після першого прання витягували з балії і виварювали у виварках, задуха врешті виганяла мене з кухні. А ще я любив дивитися, як додають у воду синьку в маленьких муслінових мішечках, вода ставала яскраво-кобальтового кольору, але білизна після такого синення ставала не блакитною, а ще білішою, синька розчинялася у воді маленькими хмарками, які витягувалися тоненькими волокнами і мацаками, скидаючись на чудисько з безліччю довгих тонюсінких ніжок, так само тягнулася і розчинялася кров у воді, якщо опустити в неї порізаний палець, не диво, що мені малому здавалося, ніби хмари в небі – це перини, які купаються у розпущеній синьці. Крохмаль був в'язким і липким, він робив воду гущішою, виполоскані у ньому простирадла хрумкотіли, накрохмалені сорочки робилися штивними, їх прасували ще вологими, і тоді припалена праскою клейковина видобувала запах пригорілого печива. Праски наповнювали гарячим вугіллям, вони були важкими; і треба було стежити, щоб після них не залишалися смуги кіптяви, але вугілля мусило бути особливе – деревне та й щоб добре перепалене, бо від неперепаленого вугілля праска чаділа, а моя мама потім нарікала, що болить голова.

А як наставала неділя і була тепла пора року, то відчинялися усі вікна на всіх вулицях міста, геть усі вікна, і з тих вікон вихилялися люди, переважно цікавські жінки, старі й молоді, спершись ліктями на подушки, одні перегукувалися, другі мовчки розглядали перехожих, треті чекали на те, що не прийде, і у всіх на вустах грала усмішка, а хто мав балькон, то

сідав собі на балконі і теж усміхався й дивився на перехожих, і всі почувалися, як одна велика родина, незнайомі могли собі заговорити до незнайомих без жодних церегелів* так, мовби зналися роками, бо не тільки самі люди, а й ціле місто було усміхнене і радісне.

Але найпривабливіше Львів виглядав вечорами, коли запалювалися ліхтарі, блимали яскраві неонові написи й реклами, світилися вітрини, а з ресторацій і каварень долинала музика, тоді залюднювалося корзо*, від готелю «Жоржа» і аж до кінця Академічної, починаючи з шостої вечора і геть за дев'яту, сновигали тлуми spacerовичів – пані в капелюхах, пани в чорних мельониках*, військові в мундирах, студенти в корпоративних шапках – адже саме тут відбувалися рандки*, і усі вони проходили туди й назад, з часу до часу перестріваючи знайомих, розкланюючись, зупиняючись на кілька слів, а то й гуртуючись у більшу компанію, йшли до ресторації, на корзо можна було зустріти усіх своїх знайомих, і так було щовечора, винятком була неділя, коли на корзо впливали тлуми людей після служби Божої о дванадцятій, проспacerувавши правим боком Академічної, тлум вертався уже лівим боком, переходив на правий бік і, повторивши ту саму прогулянку ще кілька разів, розсипався по каварнях та цукернях; опинившись серед цього тлуму, ти, мовби підхоплений течією, плыв звільна, не прискорюючи і не сповільнюючи ходи разом із усіма, і чув себе цілком затишно, лише зрідка ця людська течія утворювала невеликі затори: батьки з дітьми обов'язково зупинялися біля вітрини крамниці Кляфтена з дитячими іграшками, та і як було не спинитися, коли там, на вітрині, відбувалася справжня битва, мініатюрні солдати готувалися до атаки, біля гармат завмерли гармаші, полководці обзирали поле бою в далекогляди, а проминувши Хорунщину, несла було обминути кнайпи пані Теличкової і не перехопити кілька смачнющих канапок, а далі погуляльників чекала казкова вітрина цукерні Залевського, де можна було побачити мініатюрну цукерню – малесенькі лялечки в білому вбранні виконували свою поважну роботу: одна місила тісто, друга валкувала, третя щось наливала до казана, четверта терла щось у макітрі, п'ята всаджала тісто на лопаті у піч, а всі вони рухалися від електричних моторчиків; перед Різдвом і Великоднем вітрина мінялася, перетворюючись на святковий стіл з чоколадових і марципанових виробів, які імітували священі страви – паски, крашанки, шинки і цілих поросят, ще там були зайчики і баранчики в кошичках, оздоблених зеленим барвінком, а на малесеньких столиках красувалися малесенькі пляшечки з лікером і прив'язаними до довгих шийок чарочками. Ці вітрини мінялися так часто, що кожне дитяче серденько тягнулося до них, тільки-но опинившись на корзо. Але після дев'ятої вулиці починали порожніти, усі поспішали додому, бо о десятій вечора шимони замикали вхідні брами до кам'яниць, і опісля, щоб увійти до будинку, треба було дзвонити шимонові у дзвіночок і платити шперу* – 25 чи 50 грошів за послугу.

А ще я з мамою залюбки ходив на Кракідали – дивовижний світ, який розпочинався за Оперним театром і манив до себе уже одною лише назвою, у якій причаїлася велика загадка, бо в уяві одразу спливають крокодили, хоча жодних крокодилів там не було, то був лише чудернацький покруч з назви Краківського передмістя, де кипіли базарні пристрасті й вирувала тандита* чи, як її називали жиди, Тандмарк. Мабуть, саме так виглядають і легендарні базари Близького Сходу, довкола площі розташувалися крамниці, а перед ними і всюди, куди лиш оком не кинь, ятки з розмаїтим товаром, передусім з одягом і взуттям. Кракідали – це справжнє царство жидівське, тут можна побачити і вбраних на європейський манір поважних пань та панів, і бородатих хуситів з довгими пейсами в чорних атлясових халатах і капелюхах, і засмальцьованих жидівок, які, понатягавши на себе незліченне манаття, скидалися на головки капусти. Посеред тісноти тієї безлічі яток перекупники й шахраї голосно вихваляють свій товар, а поміж тим димлять п'єцики на коліщатках, на яких парують нехитрі перекуси. А головне – треба пам'ятати, що так само, як на базарах Стамбула, Танжера, Маракеша чи Каїра, можна і навіть треба торгуватися й збивати ціну, починаючи від

іі половини. Поруч із геддлярями жидівськими сновигають українці й поляки, панує постійний рух, а в повітрі бринить гучна какофонія звуків.

Ось якийсь хитрий батяр демонструє пляшку з-під горілки з водою, а у воді стоїть фігурка пірнальника досить великих розмірів, через горлянку він вочевидь влізти ніяк не міг, а тому батяр і запитує: «Як він ту вліз без ту туненьку шийку фляшечки?» – і, роззирнувшись по роззявах, пояснює: «То ся робе так. Ду пляшки тре вкласти туненький шкілетик пірнальника. А потому його ся засипує магичним порошком. Тоди вода стає така білюська, як молоко. Потім ставите го на шафі, а за гудину вода знову чиста і пружора. І во – маєте! І вже кожен може зувидіти, як такий грубий пірнець вліз без тоту туненьку шийку». Тлум довкола нього росте, і батяр добиває його останнім аргументом: «То не забавка, прошу паньства! Не – щоб діти ся бавили, а то є річ незамінна в хатній гуспударці. Бо той пірнець цілюський день виблискує, як зоря, а вночі світиться так, жи можна при нім читати газети, вишивати і вечеряти. І шо ви си мислите – кілько таке щасте куштує? Ви не пувірите! Цей сьлічний пударунок на іменини альбо шлюб куштує тільки дваїцїть грошів! А дваїцїть грошів – то ні для кого не гроші, не?» І знову він озирає тлум, аби за мить продовжити з того, з чого починав: «І як він ту вліз без ту туненьку шийку фляшечки?»

Але для нас, школярів та гімназистів, Кракїдали були цінні тим, що там на книжкових ятках можна було купити, окрім книжок і шкільних підручників, брики – різні брошурки з перекладами латинських і грецьких текстів та зі скороченим викладом класичних романів, які увільняли нас від читання твору. Брики було суворо заборонено шкільною владою не лише приносити до школи, а й читати вдома, бо вони хоч і полегшували учням життя, але знецінювали самостійне вивчення класичних мов, однак ми, добре роззирнувшись, чи нема поблизу якогось учителя, частенько провідували буду рябого Нухима, який любив таких міглянців, як ми, і до купованого брика завше додавав якийсь непотріб – старий затертий кримінал чи видерту звідкись ілюстрацію битви з бурами, – які ми потім могли викинути, але завше мусили прийняти цей дар з награною вдячністю, бо це гарантувало нам прихильне ставлення на майбутнє. А ще ми купували там твори Карла Мая про Віннету, Олд Шургенда і Шаттергенда, передаючи із рук в руки, ховаючи на уроках під столами, Карл Май був на першому місці серед усіх, хто писав на пригодницькі теми, бо його твори будили фантазію і захоплювали.

За вікном – ще тепла осінь, на деревах Клепарівського парку вовтузилися ворони, стріпуючи ранкову росу, старий Йосип Мількер стояв, спершись на підвіконня, і вбирив очима той похмурий непривітний краєвид, мовби намагаючись його сфотографувати, але насправді милувався тією місциною, яка була для нього неймовірно дорогою. Тут минуло його дитинство і юність, ця Гицлева гора пам'ятає стільки подій, усі ці дерева з воронами, вони ж були й тоді... тоді, коли євреїв з Клепарова виганяли з будинків і змушували переселятися на Замарстинів, бо гетто мало таку ж властивість, як і шагренева шкіра, і він тоді так тужив за цим краєвидом, за грабами, кленами і ясенами, що мали повні голови воронячих гнізд і омели, бо з вікон нового помешкання бачив лише залізничний міст, де з часу до часу торохтіли військові потяги і товарняки і який прозвали Мостом Смерті

через те, що під ним був шлагбаум і стояла варта, як при брамі до пекла, когось вона випускала і впускала, а когось відправляла в безвість, на таємничі Піски в Лисинецькому лісі, а там, на Гицлевій горі, розквітала омела, і розквітала не весною, а в лютому, коли ще стояли сніги, і він шойно тоді, на вигнанні, відчув, наскільки вона йому була мила, як бракувало їй блідо-рожевого цвіту там, у чужому будинку, де в одному покої мусили вони тулитися вшістьох, здригаючись від кожного гуркоту, від гучного тупотіння ніг, від звуків команди, від клацання цинглів, а постріли... постріли уже їх так не лякали, постріли лунали на віддалі, до пострілів усі вони звикли... навіть тоді, як опинилися в Янівському концтаборі. Далі стрічка спогадів урвалася, замерехтіли чорні нерозбірливі кадри, і Мількер уже побачив себе знову на рідному Клепарові, у батьківському помешканні. Багато речей за той час, поки він був відсутнім, пропало, щось забрали німці, щось – визволителі, а щось і сусіди, але дещо й залишилося – старих меблів ніхто не хотів, а під шафою під підлогою вдалося заховати найцінніше – скрипку й альбоми з фотографіями, Мількер частенько розглядав ці знімки, де була зображена уся його велика родина, його друзі, кохана дівчина, усіх їх давно нема серед живих, але він ще пам'ятає їхні голоси і, заплющивши очі, може відтворити. Ось гукає з вікна його мама: «Йоселе! Йоселе! Марш до хати! Учитель прийшов!», о, та як же можна забути пана Каценеленбогена з його деренчливим і гаркавим голосом, ось він у всьому чорному, схожий на крука, довгі худі руки, здається, у будь-яку мить стріпнуть у повітрі, і він злетить, і згори почне вбивати своїм дзьобом у голову горопашного Йоселе таємні знання, а ось сестра Лія і Рута, його дівчина, збирають квіти на Кайзервальді і заливаються дзвінким заразливим сміхом, таким, що не піддатися йому неможливо, а там – на ряднині його друзі влаштували пікнік, і, здається, навіть запах смаженого м'яса на рожні долинає зі світлини... Під підлогою вдалося переховати і дещо з посуду, а головне – горнятко у вигляді товстенького пампулястого хлопчика – з нього він пив у дитинстві молоко, більше він з нього не п'є нічого, але горнятко стоїть за склом у старому креденсі і еднає його з покійною мамою, яка наливала в те горнятко тепле молоко, додавала ложечку меду і приносила йому щовечора, а коли він хворів, до молока додавала ще й масла і соди, він кривився, але пив, а тепер, коли він дивився на те горнятко, то здавалося, що дитинство не перестало в ньому жити, й коли він заплющить очі, то почує голоси своїх друзів, які кличуть його грати в м'яча.

Він жив скромно, даючи приватні уроки музики, коштів на життя вистачало, але Мількер був книгоманом, підтримував зв'язки з букіністами Києва, Москви, Вільнюса, а що на старі книги грошей бракувало, то займався ще й спекуляцією, як тоді казали, бо відвідував нелегальні книжкові базари, які переслідувала міліція, а тому задля конспірації у 1970–1980-х роках доводилося часто міняти місце зібрання книголюбів. Коли міліція влаштовувала облаву, всі миттєво розбігалися, часом навіть залишивши книжки. Один час вони збиралися власне на Гицлевій горі довкола пам'ятника страченим польським повстанцям, і Мількер згадав, як узимку міліція зусібіч рушила на гору, усі кинулися навтьоки, слизькаючи на снігу, що його розковзали дітлахи, дехто падав і котився вниз, книги розліталися на всі боки, але Мількер не розгубився, він, сівши зверху на торбу, повну книг, з'їхав на ній, як на санях, міліціонери намагалися, розчепірівши руки, затримати його, але він промчав повз них, як вихор, зупинившись якраз біля своєї брами.

Авжеж, із Гицлевою горою у нього чимало спогадів, адже там, на самім чубку, він уперше поцілувався з Рutoю, по-справжньому, а не так, як вони цьомкалися перед тим у щічку, а ще йому пригадалася легенда, яку чув від бабусі про походження назви гори. Бо ж там, якраз під Гицлевою горою у яру, геть зарослому бузиною, у плиняній халабуді жив дуже жорстокий гицель, який виловлював собак і котів та здирав з них шкури. Але якось він упіймав улюблену кішечку Бузинової пані і вже збирався її убити, як

раптом перед ним з'явилася жінка в зеленій сукні і з розпущеним зеленим волоссям. Вона сильно розгнівалася на гицля, вихопила з його рук кицьку, а схиляючись в одну мить стулилися до купи, поховавши навіки і гицля, і його халабуду. Відтоді іноді ночами в підніжжі Гицлевої гори начебто можна було почути розпачливі крики гицля і гавкіт собак. Мількер усміхнувся, згадавши, як не раз намагався й собі прислухатися, але з відстані, бо вечорами всі діти остерігалися тієї гори.

Він так кохав Руту, що після війни не міг відважитися на нове захоплення, Рута усе стояла перед очима, він був переконаний, що Рута могла з'явитися будь-якої днини, а він мусить її дочекатися, як і Лілі, як і багато кого, з ким розлучила доля. Не зогледівся, як виповнилося йому дев'ятдесят, і спогади тепер – це єдине, що гріє, жити в такому віці непросто, коли ти втратив геть усіх рідних і знайомих, і навіть тих, що були молодші за тебе й годилися тобі в сини й дочки, їх теж нема, але і їхні голоси продовжують іще бриніти в пам'яті, і їхні доторки живуть ще на окремих предметах, але є ще книги, повні шафи книг, і є серед них іще непрочитані, дивлячись на них, він жартував сам із собою: «Оце прочитаю вас і помру», але окрім непрочитаних книг, були ще й прочитані, які йому хотілося перечитати, тому кількість непрочитаних книг маліла дуже повільно.

Старий відійшов од вікна, узяв бутель з відстояною водою і став поливати квіти у вазонках, квітів було багато, і квіти були незвичні, їх рідко коли хтось рве на букети, бо відцвітають вони надто швидко, а вже ніхто й не чув, аби їх вирощували в помешканнях, але це господаря не турбувало, він не тільки поливав їх, а ще й примовляв, а котрусь квітку й цілував своїми сухими вустами і лагідно підморгував, мовби залицяючись та намовляючи на гріх, і квіти відповідали кокетливим тремтінням пелюсток.

Була ще рання година, старий запарив зелений чай, вкрав скибку чорного хліба, поклав на нього плястерок сільського сиру, злегка присолив і поснідав. Так він чинив уже багато літ, за сиром навмисне ходив на Краківський ринок до однієї і тієї ж господині двічі на тиждень, часом купував ще в неї й сметану, тоді робив собі салат із сиру, сметани і дрібно порізаної зелені та цибулі, в обід їв овочеву зупу, опісля картоплю або кашу з салатом, м'ясо споживав лише раз на тиждень. Мількер не збирався помирати, пив регулярно буряковий квас і чай з глоду від тиску, чувся цілком незле, він мав певну мету, яка його цупко тримала при житті і не відпускала в засвіти.

Е

Я любив заходити з мамою до «Атляса» на Ринку, де збиралася дуже цікава публіка, вся львівська богема – літератори, малярі, музики, актори... Там розігрувалися чудові концерти і незаплановані, але всіма очікувані імпровізації. Ми з мамою сідали собі в куточку, попивали чай і тільки ловили очима і вухами все, що відбувалося. Ні, ми жодним чином не соромилися усіх тих знаменитостей, а чого б мали їх соромитися, адже матінка була теж людиною мистецтва, вона частенько любила казати: «ми, люди мистецтва», бо ніхто ліпше за мою маму не вигідає віршованого привітання з уродинами чи з весіллям. І то ще не все – мама також

складала чудові віршики для надгробків, справжні шедеври, які не робили байдужим нікого.

Спи, наш дідуню, і не журись,
Ляжем з тобою і ми колись.

Або таке:

Люба бабцю, під вербою
Ти знайшла причал спокою.

Мама складала ці гробкові віршики трьома мовами – українською, польською і німецькою, залежно від замовлення, а коли треба було вдатися до ідиш, то тут на допомогу приходила Голда, і вони вже разом римуvalи. Я був гордий, коли відразу в кількох львівських газетах міг прочитати: «Віршовані привітання та надмогильні написи складаю всіма мовами. Звертатися за телефоном... Питати пані Влодзю». Ви гадаєте, що таке оголошення виглядає надто нахабним – «всіма мовами!» – але ще не було випадку, аби звернувся до нас хтось по віршик якоюсь іншою мовою, аніж згадані чотири. А ще моя мама мала неабиякий акторський талант, правду сказати, їй світило велике майбутнє, хоча вона й зіграла тільки одну роль, зображаючи в церкві четвертий смертний гріх. Однак вона вирішила зосередитися на чомусь одному і вибрала поезію.

Взагалі пані Голду і мою маму об'єднував цвинтар не тільки надгробковими віршиками, а ще й тим, що пані Голда розмовляла з мертвими. Та що там казати – львів'яни полюбляли, прийшовши на цвинтар, побалакати зі своїми дорогими покійниками, хто подумки, а хто вголос, але контакт цей був односторонній, хоча, мабуть, були і винятки, бо не раз можна було побачити, як яка-небудь бабця, ворущачи вустами, киває при цьому головою, мовби погоджуючись з тим, що довелося почути, але більшість живих хоч і промовляли до мертвих, повідомляючи їм найсвіжіші новини, проте не чули, що на те скаже покійник. Голда була винятком – вона чула голоси потойбічного світу, її клієнтами були переважно вдови або невістні матері, усі вони приходили до неї додому, і Голда, поринувши в транс, повідомляла їм щось таке, що разом зі слізьми виганяло з них розпач, а туга ставала не такою нестерпною, і бідні жінки виходили від неї з легкою душею. Особливих клієнтів Голда вела на цвинтар і спілкувалася з покійниками уже безпосередньо, притуливши вухо до гробівця.

– Що-що він каже? – перепитувала зрозпачена вдовичка.

– Каже, що йому тяжко там лежати, бо він не відчуває вашої туги.

– Та йой! Та що він таке меле! Та я вже спласла, як маца! Мало того, що мене за життя усе шпігав, то ще й по смерті!

– Він каже, що йому було б легше, якби ви на гробівцю вибили якийсь гарний напис, який би засвідчив вашу тугу.

– Справді? Так він і сказав? А гіт*! Я то зроблю. А який напис?

– Я вам дам адресу такої пані Влодзі. Вона вам порадить.

Авжеж, моя мамця з Голдою працювали в парі, і не тільки Голда ставала в пригоді мамі, але й мама, виконуючи замовлення на чергову епітафію, цікавилася:

– А чи ви не хтіли б поспілкуватися зі своїм чоловіком?

– Як? – тетеріла з переляку вдова.

– А так, наживо. Через медіума.

– Ой, то певно гріх!

– Який то гріх? Хіба Ісус не розмовляв з мертвими? Дам вам адресу такої пані Голди. Будете мені ще дякували а дякували.

І хоч Голда, окрім сеансів спіритизму, ще ворожила на картах таро, на каві і на кісточках кролика, які вона називала кісточками святого Марцелія, але розмови з небіжчиками були найпопулярнішими.

Оскільки ми з мамою вважали себе творчими людьми, то охоче крутилися в колах богеми, і хоча богема не крутилася в наших колах, нам це не перешкоджало. Пополудні ми з мамою бували в «Де ля Пе», прозваному «Де ля Пейс», бо за дня в ресторації збиралися жида у своїх чорних-чорнющих сурдутах і капелюхах і раяли великі справи, може, навіть не тільки торгували лісом чи збіжжям, але й керували світом, вирішували долю американського президента і японського імператора, а відтак, коли вони розходилися, офіціанти відкривали навстіж усі вікна і балкони та вивітрювали міцний запах цибулі з часником, який переслідував жидів від самого народження і до їхньої останньої хвилини, витаючи над ними, як підступний злий дух, що своєю невимовною присутністю нахабно тицяв у них пальцем, звістуючи усім: «Оце жид!» Пополудні вже сходилася богема і грало піаніно. І коли ми з мамою заходили, то треба було бачити, як мама траскала фуня*, велично несучи свою перуку і випинаючи груди так, ніби ненароком проковтнула тичку на квасолі, адже вона належала до жінок, яким увечері буває двадцять шість, а вранці – сорок. Я теж не зле виглядав, бо мама передбачливо зав'язувала мені на шиї квітчасту хустинку, аби видно було, що і я поет, маляр чи музикант. Мама кивала мені то на одного, то на другого гостя, що сиділи за столами, пояснюючи, що отам – сам Сясьо Людкевич*, видатний композитор, а там – письменник і художник Едзьо Козак*, а біля них крутяться худі, як шила, братики Курдидики*, які напихають своїми вершиками геть усі часописи Львова, і коли мама, випливши врешті, як каравела, на середину залі, щоразу гукала: «Сервус, Сясьо!», то пан Людкевич нахилився до Едзя Козака і перепитував, хто то така, а довідавшись, що це така собі вар'ятка, котра пише вершики для нагробків, кивав головою і знову заглиблювався у симфонії, які лунали в його голові.

А коли ми бували вечорами в «Атлясі» на Ринку, то мама й там поводила себе так, ніби тільки її тут і чекали, я навіть гадаю, що їй при цьому вчувалися вигуки захоплення, повітряні цьомки і вітальні промови, бо вона, ідучи, та не – не ідучи, а пливучи, – роздавала наліво й направо короткі, достоту королівські, поклони, а з деkim і віталася так, аби чула уся зала: «Корнельку, се маш*?» – гукала до Корнеля Макушинського*, який днями власне звеселив цілу публіку тим, що, влетівши до кнайпи та розцілюючи ручки дамам, поцілував і суху зморщену ручку кльозетової бабці*, а Генюві Збежховському*, який сидів коло фортеп'яна з келихом вина і цигаркою в зубах, кидала: «Геню, не руб геци* – з твого писка відаць Львув!», і ошелешений Геню, нахилившись до Корнеля, запитував: «Хто та пишна дама, що зі мною привіталася запанібрат?», і Корнель пояснював: то така вар'ятка, що пише нагробкові вірші. А раз, коли до Львова приїхав фільмовий актор – та що там актор – зірка! – Мечислав Цибульський*, то перед ресторацією аж заюрмилося від перезбуджених панянок, які мріяли отримати автографа, а пан Едзьо Тарлерський, власник «Атляса», потім розповідав: «Та ви знаєте, що ту сі робило? Вони просто сюсяли з того переживання. Я не перебільшую – сам видів плями на хіднику!», але моя мама за тим автографом навіть не мусила в чергу ставати, вона одною рукою відіпхнула офіціанта, який стояв на дверях і пильнував порядку, зайшла всередину і, не звертаючи уваги більше ні на

кого, попростувала до столу, за яким обідав славетний актор, а тоді прискалила до нього грайливе око і сказала: «Мечку, сервус! Але ти батяр! Як ти ту графиню файно обкрутив! Бодай ті дундер свиснув! Ану хляпни мені ту пару слів на своїй фотці!», і Мечик з повним писком бігосу мисливського*, не отямившись від несподіванки, підписався, а коли успішно проковтнув пережоване і запитав: «Чи я пані знаю?», каравела моєї мами напнула вітрила і, покидаючи порт імені Цибульського, виплюснула на прощання: «Не фатигуйсі*, Мечку! Я тобі тамту ніч вже пробачила!», а вслід їй летіло безліч здивованих поглядів, а найздивованішим був, ясна річ, погляд самого актора, бо його болісні пригадування «тамтої ночі» не увінчалися успіхом, але зіпсували апетит і викликали почуття тривоги і невпевненості щодо всіх наступних ночей, які йому ще можуть пробачити, а можуть і не пробачити.

У кнайпі «Шкоцькій»* мама конче мусила зачепити професора Стефана Банаха*, видатного математика, хоча ми з мамою мали до математики такий самий стосунок, як жаба до вирію, але годі було стримати мою матусю, коли вона, минаючи столика, за яким щодня засідали університетські професори й розв'язували математичні завдання, гукала: «Стефцю! Ах ти батярего! Нинька знову всю ніч балював? Ади які мішки під очима!», а тоді до Станіслава Уляма*: «Стасю! Крий пазури*! Цьотка Бандзюхова* вітає тебе!», і тоді Стефан Банах нахилився до Стася Уляма і цікавився, хто та вар'ятка, і Стасьо кивав головою, що так і є, він не помилився, то нестеменна вар'ятка, яка пише надгробкові вершки та й на тому ґрунті дістала бзика. Але не, моя мама не була вар'яткою, вона лише любила дерти лаха і голосно демонструвати свою причетність до богеми. Хоча богема так ніколи й не прийняла її у своє середовище, мама від того не надто страждала, вона знала про кожного з них більше, ніж його друзі, а деколи більше, ніж він сам, бо вміла аналізувати і робити висновки, а цим божистим даром – аналізувати і робити висновки – я вам скажу, не кожен володіє, та що там не кожен – навіть не кожен зі ста тисяч, тому моя мама чулася серед усіх них, як риба у ставку.

Навіть у вихідні Ярош вставав рано, коли ще тільки починав займатися обрій і несміливі рожеві зблиски проникали у вікна, квартира була завше відчинена, і прохолода ранку приємно проникала в ніздрі, вивітрюючи залишки сну, і тільки спів пташок ледь-ледь колошкав тишу. У такі ранки йому подобалося працювати за столом, обклавшись книгами і паперами. Властиво, то був не один стіл, а три, що стояли в ряд уздовж вікон, на одному столі він писав що-небудь від руки, на другому друкував на комп'ютері, а третій був завалений папками і книгами, з яких стирчали смужки паперу, попід столами стояли коробки, набиті часописами, вирізками, розмаїтими нотатками, в окремій великій коробці куйовдилися папірчики, приречені на смерть, вони були зіжмакані або порвані на клапті; коли коробка наповнювалася, Ярош виносив її у сад і спалював, щоб нікому більше не потрапила на очі його писанина, хоча одного разу вітер підхопив аркуш, підкинув догори, загойдав ним і, граційно вихляючи, опустив на обійстя сусідів, Ярош отерп, упізнавши в тому аркушеві чорнопис свого перекладу з арканумської, текст був еротичний і від імені парубка, а що там ніде не було зазначено про переклад літературного

твору, то міг би вийти неабиякий конфуз, якби сусіди його прочитали й подумали, що сусід у них збоченець. Ярош притьмом прикрутив до тички дротика, просунув тичку крізь металеву сітку і, наштрикнувши папір, таки добув його. Фіранка в сусідському вікні колихнулася, і Ярош, знявши з дротика аркуш, помахав ним у повітрі, мовби перепрошуючи за свою інвазію. Звідтоді він ніколи не кидав у коробку незіжмакані папери. Але ще перед тим, як всістися за стіл, ішов снідати, запарював каву, доливав молоко, додавав ложечку меду і випивав її з канапкою із сиром. Потім міг вийти в сад, прогулятися між дерев, підібрати яблуко або грушку і тут же її з'їсти, сполохавши при цьому сорок, що любили дзюбати яблука; сад навіював йому особливий медитативний настрій, більшість дерев були старі, посаджені ще до війни, в самому кінці саду височів могутній крислатий горіх, який добру половину свого врожаю осипав поза паркан і там його підбирали діти або перехожі, Ярош ніколи нічого, що впало за парканом, не підбирав, бо й того, що родило в саду, було достатньо, а прогулюючись садом, прислухався, чи не чути дитячих голосів, аби не сполохати їх, необачно наблизившись до паркана. Ранньою пташкою була і сусідка пані Стефа, щойно засіріло, вона уже вигулькувала на городі і поралася коло грядок, а побачивши Яроша, повідомляла що-небудь з вуличних новин – наприклад, про те, що «пан Коцюба вчора помер, бо «швидка» приїхала запізно, а в пані Поцілуйко козеня зламало ногу, і тепер його мусять зарізати, а Крицькі віддають доньку заміж за негра, і світ, напевно, котиться в прірву, бо якими ж ті діти будуть, хоч той негр і балакає українською, і, чуєте, вчора йшов попри мене та й каже, Слава Йсу, а я – Слава Навіки – і отерпла, і заціпило мене, і негодна вже ніц, іно дивлюся йому вслід, а нині вночі прийшов до мене мій покійний чоловік, котрого ви, може, ще пам'ятаєте, і погладив мене по голові та й каже, викопай жоржини, бо будуть приморозки, ну і я кинулася викопувати, бо він їх колись посадив, то не подарує мені, якщо померзнуть». А відтак пані Стефа ні з того ні з сього може запитати: «Чи ви бували коли на Знесінні? Ні? То й не ходіть туди, ніколи невідомо, що там людину може чекати, я бачила там людей, які мене упізнавали і здоровалися, а я їх не могла собі пригадати, а коли я за ними озиралася, то бачила, що й вони озираються, усміхаються до мене і кивають привітно головами, але я не відважилася до жодного з них підійти, навіть коли почула, як ся маєте, пані Стефо».

Сусідка навіяла Ярошеві думку про те, що кожен львів'янин мусив знати у своєму житті таку пані Стефу або й кілька, бо в дитинстві пані стефами аж роїлося у хаті його батьків, адже батько був дантистом, і щосереди, коли він мав вихідний і міг приймати пацієнтів удома, у хаті товклися люди. Тато тримав у пам'яті усіх своїх пацієнтів і, коли приходила якась чергова цьотка з села Тучного і казала, що їй порадила звернутися до пана дохтіра Марійка, яка віддалася за Міська з Печихвостів, що робить на комбайні, то тато відразу знав, про кого мова, бо він не тільки Марійці зуби вставляв, але й тому Міському, якому їх у сусідньому селі у клубі вибили, коли він прийшов до Марійки, а коли сестра Марійки привела свого свекра, то тато неабияк його ошелешив, розпитуючи про хвору жінку, яка опинилася на Кульпаркові, бо вставала уночі і блукала селом у самій сорочці. Та були й такі пацієнти, які могли завітати до їхньої хати будь-коли, то була еліта Замарстинова, пінка і сметанка, безперечним лідером якої була двірничка пані Хомикова, товста кобіта з товстими руками і ногами, великими цицьками і таким голосом, що коли Господу знадобиться трубний глас Судного дня, то він без сумніву першою воскресить саме пані Хомикову, бо чути її було на обидва кінці вулиці. Пан Хомик теж був двірником, але чоловіком делікатним, худим і тихим, коли він перебирав у кнайпі, то пані Хомикова його завиграшки брала під пахву і несла, як лантух картоплі, але тато з чоловічої солідарності називав його не інакше, як пан директор, а саму пані Хомикову – пані директорова.

– Пане дохтір! – вже з вулиці гукала Хомикова, чимчикуючи на їхнє подвір'я. – Чулисьте новину? Мушу переписати всіх, хто не ходє на руботу

і хто сидить за дня в хаті. Та що то до хулери? У кожній хаті є і бабці, і дзядзі, котрі на пенсії, то що я маю їх переписувати? Та нашо мені така катеринка? Бо то, видите, хочуть вирахувати дармоїдів. А що ту вираховувати? Я їх всіх знаю. Але чи я собі ворог, жиби людям свинство робити? Я ще совість маю. Ше-м не таке виділа. За тих перших советів хіба мені не казали, аби я переписала всіх, хто українські газети діставав? Але я вповіла, жи неграмотна. От гроші вмію рахувати, а читати не. То звідки можу знати, хто читає польські, а хто українські газети, не? Ну і лишилися того ровера. А потім прийшли німаки і казали, аби я всіх комуняків і жидів переписала. Ну, то щодо комуняків я не була така добра, не, як вони поселилися в тих хатах, звідки вивезли людей на Сибір, то нехай знають, жи на чужих кістках забави не буде. Як всі виїжджали, то могли і вони пендзлювати на схід, але не, лишилися, бо шкода було покидати такі люксусові помешкання з меблями і начинням. Але жидів? Кого? Того Ізю, котрий все, як мене зустріне, перехоплював з моїх рук відра з вугльом і казав: «Пані Хомикова! Я вам поможу, бо ви кобіта і вам не пасує тото дричити!», альбо ту Хану, котра все мені якусь лаху дарувала, бо товстіла хутше за мене? Чи пана Кона, котрий жив простісько наді мною і казав: «Пані Хомикова! Коли я на світанку чую ваш голос, то так, гейби я випив півлітра потної кави і вже готовий іти тяжко працювати. Завдяки вам я на каві економлю, то дай вам Боже здоров'я, аби ви мене і з летаргійного сну збудили». Чи ви знаєте, пане дохтір, що то є летаргійний сон?.. Ага, так я собі й думала... Не, жиби я любила жидів, що то – то не, але тих, наших жидів із Замарстинова любила-м. Бігме любила-м. І що? Чи не забрала я доньку Хани до себе? Чи не сховала її? Жила в мене, як в Бозі за пазухою, годувала її, прала за нею, як за рідною пильнувала, книжки їй носила, аби ся не нудила. А вона виїхала до Палестини і хоч би мені панораму Єрусалима прислала! Альбо оливкову гілку, аби я могла покропити нею мого Штефця, коли він прийде п'яний. О – вдячність, не? Я би, може, за той час, жи її ховала, могла з десятків підсвинків вигодувати! Шалаі, чуєте, теж жидів у себе ховали, то ті їм дали ота-а-акий вузлик золота. То вони хату си нову збудували, а їхні жиди виїхали, а тепер щороку присилають на свята листівки. І то є пуредні люди, не? Але нічо, я за ніч не шкодую, на тамтїм світі мені сторицею віддасться, на небі мені вже давно тепле місце підготували. Ану, пане дохтір, налейте мені п'ять дека, бо шось мені в грудях зимно. То та ваша кмінківка? Ой, файна! Не, ковбаси не хочу, вкчайте кавальчик сала. О, люкс. Я не знаю, як можна горілку закушувати чимось іншим. Горілка і хліб зі салом – то я, вам скажу, най мене Бог вибачає, наша трійця. Ая, одна там на небі, а друга ту, на землі. Хліб – Отець, сало – Син, а горілка – Дух Святий, прости мене Господи. А до того ще цибуля – Пречиста Діва. Ой, файна! Ану ше шкалик, і я вже йду. Зимно нині, вітер такий, аж я в зуби змерзла.

Він і справді ніколи не був на Знесінні, хоча облазив чимало львівських закамарків, але слова пані Стефи в'їлися йому в пам'ять, і якоїсь теплої серпневої днини, коли сонце ярилося і плавило образи, подався у мандрівку, з Кривчиць на Знесіння було недалеко, маленькі будиночки не заступали сонця, і світло лилося зусібіч, Ярош був просто ошелешений яскравим хмелем світла, аж мусив мружити очі, а щоб уважніше що-небудь роздивитися, прикладав долоню до очей дашком; була полуднева пора, усюди панувала сонливість, дрімали дерева без вітру, лежали, скрутившись бубликами, коти й собаки, горобці не цвірінкали, тільки де-не-де ліниво кудкудакали кури, але дуже кволо і коротко, і цвіркотіли стриконики, на початку 1990-х ще не чувся такий загрозливий і брутальний гуркіт авт, львівські передмістя купалися у незайманій тиші, занурившись із головою, як у теплій ванні. Був полудень, і Ярош згадав вірш Івана Франка «Блюдитесь біса полуденного», котрий небезпечніший за опівнічного, бо розморює і впокорює, формуєчи видава, які важко відрізнити від справдешніх, згадалася і полудниця, яка з'являлася селянам ополудні із серпом у руці і втинала голови тим, хто працював на полі під цей час, полудень вселяв страх, можливо, тому, що ополудні в спеку завмирало

життя, сонце ставало загрозливим і підступним, годилося б о такій порі передрімати десь у садку, але була інша проблема – полудневі сні навіювали якісь неприємні образи і жахливі видива. Ідучи вузьенькою вуличкою поміж нетинькованих будиночків з бордової австрійської цегли, Ярош побачив, як ідуть йому назустріч дідусь із онуком, тримаючись за руки і про щось жваво розмовляючи, дідусь був вбраний у білу сорочку і камізельку, з кишеньки якої звисав срібний ланцюжок дзигарка, на голові мав чорного капелюха, чорні наваксовані вуса стирчали догори, хлопчик був у коротких штанцях на шлейках і брунатних підколінках. Пара виглядала дивно, такі типажі Ярош досі бачив лише на старих світлинах, йому навіть здалося, що він перемістився у часі, і протер очі, коли дідусь і онук наблизились, не звертаючи жодної уваги на зустрічного перехожого, Ярош ледве стримався, щоб до них не заговорити, відчувши дивне, нічим не підтверджене переконання, що він їх знає, і то дуже добре знає, але не міг пригадати, звідки, а вони пройшли повз нього, навіть не зиркнувши; за кілька кроків Ярош озирнувся і помітив, що хлопчик зробив такий рух головою, наче б якусь мить назад теж озирався, хоча це могло й привидітися, бо чомусь навіть хотілося, щоб хлопчик озирнувся, тоді він би таки відважився до них підійти, і, може, вони б разом пригадали собі, де бачилися. З вікна в будиночку вихилилася голова жінки і пролунав голос: «Де ж ви ходите? Обід на столі», і той голос теж звучав знайомо, мовби пробивався крізь хаші снів, Ярошеві раптом дуже захотілося стати тим маленьким хлопчиком і вбігти з голосним сміхом до хати, раптом туга за батьками, які недавно померли, стиснула йому горло, аж проступили сльози і стало себе шкода, як ніколи, рвучко наддав ходи, повторюючи «біс полуденний... це біс полуденний... це марево, цього нічого нема, і цих будиночків, і цієї вулички», а за хвилю звернув на другу вулицю, з тієї – на третю і вибрів якраз на трамвайну зупинку.

Того вечора, коли він рвав сливи в саду, озвалася до нього пані Стефа, але пошепки:

– Булисте на Знесінні?.. Підіть завтра до сповіді. Помагає.

І знову нахилилася до своїх квітів, мовби й не казала нічого.

F

Наша бабуся теж мала заняття – вона плакала, але ні, не так, як то робить кожен з нас, вона виконувала художній плач, і так, як голосила наша бабуся, не голосив ніхто, а слухаючи її, і камінь би заплакав, якби мав чим. Навіть той, що й не збирався плакати, починав і собі ридати та завивати, і руками вимахувати, бувало, що й сусід який лихий, що з небіжчиком ледь собі в очі не лізли у сварках, теж не стримувався і починав схлипувати, рюмсати, а далі вже і ойойкати, і носом сьорбати, бо бабуся, якщо плакала, то плакала не від себе, а від родини, і то не загальною від родини, а від кожного окремо, миттєво перевтілюючись із невтішної вдови у зрозпачених братів та сестер, а вкінці голосила вже в образі доньок і синів, онуків і онучок, а одного разу, як її попросили, то і від імені улюбленого песика, і так правдиво скавуліла, так заводила, що геть усі пси з надовколишніх вулиць підхопили те псяче ридання і завили на все місто, а перехожі з переляку, думаючи, що то сирена,

кидалися шукати бомбосховище, підземні кльозети і підвали. Отаке витворяла наша бабця, фахова плачка, тому її напередбачили собі на похорон, і були такі дні, що не встигла вона виплакати, як належить, на одному похороні, а вже треба було бігти на другий, тому й плутанина не раз була. Ото зачне вона ридати за покійником, аж з'ясовується, що то покійниця, але нічого, наша бабця завше вміла викрутитися. А то, було, прийшов до нас пан Апельцинер, власник галантерейної крамниці, і замовив собі нашу бабцю на свій власний похорон, бабця здивувалася, бо пан Апельцинер, власник галантерейної крамниці, був ще при повному здоров'ї і курих дорогий цигар*, але він пояснив, що хотів би почути, як його бабця буде оплакувати, тому хоче заплатити наперед, аби вирішити, чи варто замовляти саме нашу бабцю. А коли наша бабця поцікавилася, чому він собі не найме голосильницею жидівку, жиби йому на ідиші плакала, то пан Апельцинер, власник галантерейної крамниці, котрий курить дорогий цигар, відповів, що він то має в дупі, бо ідишу й так не розуміє, і хоча він буде вже мертвий, але душа його, напевно, хотіла б насолодитися востаннє плачем рідних, близьких і фахової жалібниці. І бабця виконала його бажання з таким натхненням і запалом, з такою пристрасстю почуттів, що пан Апельцинер, почувши, як бабця ридає в образі його жінки, і сам заривався, а коли стали ридати усі його шість доньок по черзі, то він аж зашмаркався, а як плач підхопили зяті у виконанні бабці, то захлинувся димом дорогого цигар і плакав ще зо півгодини по тому, як бабця плакати скінчила, а відтак заплатив гроші, повернувся додому, напився чаю з ромом, закурих дорогий цигар і помер, бо так йому сподобався той плач, що не годен був дочекатися своєї останньої хвилини.

А ще в моєй мамі був брат, священник, що мав парафію на Замарстинові, називався отець Мирослав, але я його кликав просто «вуйцьо». Слухати його проповіді сходилися люди не тільки з усього Замарстинова, а й з Голосок, і з Підзамча, ба навіть з Брюхович. У перших рядах зазвичай стояли самі батяри і жадібно ловили кожне слово, душачись зо сміху, бо любили вони вуйця понад усе, називаючи отцем-батяром, а проповіді вуйця були і справді неабиякі, люди після такої проповіді усю дорогу додому дискутували, що б то мало означати. Одна проповідь так запала в мою душу, що я вивчив її напам'ять, як «Отче наш»:

– І шо я вам нині вповім, миряне! – почав одної неділі промовляти отець Мирослав. – Я вам вповім, жи Бог – то є найвища премудрість. Він все обдумав до найдрібніших деталей, даючи життя і мухам, і комарам, і метеликам-одноденкам, і слимакам, і людям. А ми, невдячні, часами нарікаємо, що життя коротке, а декому хотілося б жити вічно. Але уявімо собі, що наші мрії збулися – люди стали жити вічно. У кожного б тоді були не тільки діди і баби, але й прадіди і прабаби, ба навіть прапрадіди і прапрабаби, і прапрапрадіди і прапрапрабаби. І уявіть собі, що певна дівчина вирішила ся віддати за порядного хлопця. А для того мусила б запитати дозволу у своєї мамі, а її мама – у своєї мамі, а та – у своєї і так аж до самої прапрапрапра... матері. А що жили б усі вони в різних селах і містах, то цей процес затягнувся б на роки і роки. Але даймо на те, жи тота найстаріша прапрапраматір, яка від старості зісохла на скіпку і скидалася на карачкувату галузку, яку навіть тримали на підвіконні поміж вазонів, аби не забути підлити, ота найстаріша погодилася з вибором її прапраправнучки. І блага вість покотилася назад, звідки прийшла, і знову роки за роками минали, а відданиця тим часом уже добряче підтопталася, а парубок в нервах знайшов собі якусь іншу панну. Чи то не біда?

Другий мамин брат вуйцьо Льодзьо був членом ОУН, і в нього на поясі під блюзкою завше бовталася кілька гранат. Він обіцяв себе підірвати, якщо б його вислідила поліція. Мама змушувала його ті гранати скидати в сінях на шафі, а то ще чого доброго котрась урветься. Вуйцьо не мав нічого проти. Він мене брав на коліна і казав:

- Ото підростеш, і ми з тобою вчинимо атентат.

- А що таке той атентат?

- Замах. Ми з тобою підірвемо якогось польського міністра.

- Навіщо?

- Як то навіщо? Бо такий отримаємо наказ. А наказ треба виконувати. Якщо мене викличуть до головної команди і скажуть: «Нині маеш кинутися з гранатами під потяг поспішний число 368 дріб 2, котрий буде на Підзамчі о 19.30», то я тільки вдарю пальцями по мазепинці і, вигукнувши: «Розказ!», побіжу відразу на колію. І ні хвили не вагаючись, впаду просто під колеса. В очах мені буде горіти полум'яна звитяга, а з вуст лунатиме: «Не пора, не пора нам ляху, москалеві служити!»

- Що ти дитину вчиш? - гукала матінка з кухні. - Хочеш, аби він в школі то повторив?

- Не-не, - махав мені вуйцьо пальцем коло носа. - То є страшна таємниця. Аби-с не смів нікому мене видати, чув? - Я кивав і відчував, як від страху завмирає моє маленьке серденько. - Ти син героя і небіж героя, тобто мій. Тому мусиш готувати себе до героїчних вчинків. Але нікому ані мур-мур.

І я готувався.

Вуйцьо Мирослав, вуйцьо Льодзьо і моя мама мали один спільний скорб - дідуся Люцилія, їхнього татуня. Його батько, а мій прадід, був учителем греки і латини і назвав сина Люцилієм, але той у батька не пішов і подався до війська, перед тим оженившись та наклепавши дітей; на італійському фронті його контузило, він повернувся додому, а за якийсь час став поринати в незбагненно глибинну протрацію, інколи завмираючи просто посеред кімнати або за столом, споживаючи зупу. Тоді бабця брала тріпачку на мухи і ляскала нею по столу, дідусь здригався і враз випірнав із тої протрації, наче з глибин морських, і казав: «Ну і такво-во... а ви кажете...» з таким виглядом, мовби він нікуди й не пірнав, а щось нам оповідав і тепер тільки завершив свою повчальну оповідь.

Хоч дідусь і мав добру пенсію за свої військові заслуги, але душа його рвалася до чогось більшого, і коли директор заповідника на Високому Замку, який теж був ветераном, запропонував дідусеві працювати відлунням, він радо погодився. Уся дідусева робота полягала в тім, аби, сидячи в печері, уважно слухати усі вигуки туристів та повторювати кінцівки, туристам така забава дуже подобалася, і вони деколи галайкали там по півдня, вигадуючи чимраз штудерніші словечка, кінцівки яких вганяли панночок і пань у бурячкову барву. «Кому не спиться в ніч лихую!» - гукали туристи, а дідусь відразу підхоплював своїм замогильним голосом три останні букви і з натхненням катуляв ними, поволі затихаючи. Батяри вигадували ще дотепніші фрази на зразок «Із вікон мухи попи здували», а дідусь, проникливо вловивши тонкий підтекст, уже не якісь там букви, а обидва останні слова чіпляв на язик і тягнув їх у глиб печери, наче яку полонянку. Та з віком він, підупавши, став недочувати і вже не міг повторити капка в капку туристичні вигуки, а тому почав імпровізувати, виходило навіть ще цікавіше, але мало скидалося на правду. Туристи, запідозривши шахрайство, стали пориватися до печери, і врятувало дідуся тільки те, що жоден з них далі як на три метри заглибитися не міг, бо, послизнувшись на дідусевих гівенцях, хляпав посеред печери в ту калюку з таким розпачливим криком, що решту туристів здувало вітром. Дідуся звільнили. Тепер ми мали в хаті своє відлуння, бо дідусь повторював за нами кінцівку кожного речення, чим вганяв матусю в нерви.

- Ідіть принесіть води, - прохала вона дідуся.
- ...води, - повторював дідусь і не рухався з місця.
- Шо ви мені повторюєте?
- ...торюєте, - плямкав дідусь і не рухався з місця.
- Та шо то, курча ляга македонська, - вибухала матінка, - шо ви з себе глупка робите?
- ...робите, - кивав дідусь і не рухався з місця.
- Як не принесете води, то дістанете фігу з маком, а не зупу з кльоцками!
- ...льоцками, - погоджувався дідусь і не рухався з місця.
- Всьо! - гукала матінка. - Мое терпіння луснуло, йду сама по воду!
- ...воду, - радів дідусь і щойно тоді хапав відра і вилітав, як з катапульки.

Нашого дідуся знало півміста, бо, повертаючись уночі з якої-небудь кнайпи, він завше повідомляв про це мешканців Львова своїм голосним співом, який мало скидався на спів, зате його важко було відрізнити від ревіння великої рогатої худоби, а тому рідко з якого будинку не відкривалося вікно і не сипалися прокльони на його лису голову. Бабця намагалася дідуся зранку соромити, сповідала довго і терпляче, пояснюючи, яку ганьбу він приносить родині, але дідусь лише мовчки кивав головою, а увечері зникав з хати і опинявся там, де збиралася найтемніша еліта міста - волоцюги, батяри, пияки, розбишаки і злодюги, одне слово - така галайстра, що з нею за одним столом і сідати небезпечно, але наш дідусь серед тої шушвалі чувся чудово, усі пияки ставилися до нього по-приятельськи, а що його любили, то залюбки й учворяли йому різні фіглі, запихаючи в кишені маринарки* презервативи, недопалки дамських цигарок, папільйотки, старі панчохи, а раз навіть убгали до кишені великі рожеві майталеси, що називалися барханами, не кажучи вже про те, що пацькали шмінкою* манкети і комір та пирскали одеклоном. Одне слово, бабця мала атракцію, випорожнюючи ті кишені та йойкаючи над засмарованими сорочками. Найбільше її вивели з рівноваги оті рожеві майталеси з зеленою латкою в розкроку, бабця спочатку задемонструвала їх усій родині, а потім вийшла на кружганок і стала махати ними, як прапором, виголошуючи свій непідробний високопоетичний плач за упокій своєї долі, яку так ганебно плюгавить її чоловік. Вона закотила очі до неба і, звертаючись до Господа, прохала, аби він прийшов до неї і забрав до себе, бо вже несила терпіти. «Я готова відійти на тамтой світ у будь-яку хвилину, - водала вона в небеса, а сусідки співчутливо кивали головами і втирали очі хустинками, - ніц мене не тримає. Лиш як подумаю, що буде з тим старим цапом, то шляк мене на місці трафляє і мушу жити далі, але вже йому на зло!» Дідусь у цей час спокійнісінько собі снідав, ховаючи у вусах загадкову усмішку, яка, можливо, й могла б засвідчувати усю правдивість бабусиних підозр і незаперечний доказ його провини, якби не похилий дідусевий вік. Він ніколи не виправдовувався, не боронився, а усі бабусині звинувачення сприймав як належне, бо вочевидь волів, аби його усі мали за неприторенного гульвісу, аніж за старого маразматика. Інколи дідусь повертався не сам, а його приносили на світанку добрі друзі в рядні й клали нам під поріг, дідусь продовжував мирно хропіти, аж поки хтось не виходив на ганок, тоді бабця набирала кухоль зимної води і виливала на дідуся, він підскакував на місці, пирхав і тряс головою, вигукуючи при цьому команди: «Вперед! За мною! Бий ворога! На багнети! Ні

кроку назад!» Другий кухоль зимної води його остаточно отямлював, і він, уже облизуючись та плямкаючи губами, цікавився, що там на сніданок, на що бабуся неодмінно повідомляла, що їсти йому доведеться псячі гівенця у підливі бешамель.

Шойно коли дідусь помер, бабуся полегшено зітхнула, але перед тим, ясна річ, виконала свій незабутній плач, у якому, щоправда, ні слова не було про презервативи, шмінки і майтки, а було таке голосіння, що нехай Ярославна сховається.

– Боже, Боже, скільки я через нього намучилася, і що я тільки в тих кишенях не знаходила! – зітхала вона за поминальним столом у колі родини і сусідів. – Ото тільки й відпочила, коли його на війну забрали. Ніколи я не знала, де він подівся, що робить, з ким здибається. Ніколи нічого мені не казав. Не була певна жодної ночі, чи дочекаюся його бодай на ранок. Нарешті це все скінчилося, вже я не мушу переживати. Тепер я знаю, де він і що з ним усе файно.

Опісля всі присутні пірнули в спогади про дідуся, і я уперше почув про його заводіяцький характер, адже за моєї пам'яті він не скидався на гультайку, зате замолоду він теж любив хляти пиво не в порядних кнайпах, а в зачучверілих мордовнях, у яких рідко обходилося без авантури, бо сміливо рвався у першу-ліпшу бійку і заспокоювався лише тоді, коли покидав її з підбитим оком, розквашеною губою, надірваним вухом чи вирваним віхтем чийогось волосся у кулаку, а своє гультайство дідусь намагався прикрити тим, що ходить до читальні на проби вистави, та одного разу прителіпався аж над ранок і на всеньке подвір'я кричав:

– Дубрийдінь, муї кухане!

– Я ті дам, кухане! – відповідала бабуся. – Ти перши кажи, десь був цілу ніч.

– Та я був у читальні. Вчора була проба, та во прийшла пуліція та й нас всіх накрила, та й ми всі во так пиригіділи в криміналі, ая!

– А то брехайло! А жиби ти скапав, як та свічка! А жиби ти спух, як та нитка! А жиби тобі всі зуби повипадали, окрім удного, кутрий би тебе все життя булів! Я ті дам читальню, я ті дам кримінал!

– А бігме, жиби я сі з того місця ни рушив! Та ми тому ни винні, жи прийшов, рузумііш, той во шпіциль*, утой шпагат* і ше там кількох і забрали нас.

– А дівок з вами також забрали?

– Яких дівок? Дівки там ни були. Та шо ти сі вчипила? Та я пішов просто з праці, з мулярки ду читальні... ну... дивисі і такі во авантури ми мали.

– А Ірка шо? А Стефка шо? Вони теж на пробах? Більши міні ані на крок до читальні!

– Та знаеш, та то так ни можна ду читальні ни худити... Худи раз зі мною, во, тай пубачиш, жи то жадної паскудної руботи нима... тамечки во така прусвітянська в нас рубота е.

Спогади про «просвітянську роботу» неодмінно викликали дружній сміх, особливо згадка про те, як бабуся уперше одного ранку виявила на його манкеті ядучу червону шмінку та влаштувала скандал, який надовго запам'ятався усім сусідам. Можливо, що той скандал і не був безпідставним, і дідусь таки справді скочив у гречку, а бабуся вибігла з

тією сорочкою на балкон і виголосила полум'яну промову, у якій збештала на чім світ не тільки свого чоловіка, а й кнайпу Іцка Спуга на Сонячній і самого спухлого Іцка Спуга на додачу, де порядні чоловіки потрапляють у лабета розбещених хвойд і хтивих повітруль. Заінтриговані сусіди повивалювалися з вікон, висипали на кружганки і балкони і слухали тієї тиради з непослабною увагою, у той час як дідусь спокійно собі посапував на подружньому ліжку. Але в якийсь момент до його сонної свідомості долинули слова і вирази, які, без сумніву, вражали його чоловічу гідність і честь, він зірвався з ліжка, метнувся на балкон і, вхопивши бабусю – тоді ще молодицю – уперек, перегнув її через перила так, що вона замахала руками, як курка, що намагалася злетіти, а її великі круглі перса вивалилися з блюзки. Тепер вона волала одне-єдине слово «Рятуйте!», а дідусь, втримуючи її лівицею за ший, правицею відважував такі лункі кляпси по сідниці, аж виляски луною котилися.

7

Той суботній ранок не відрізнявся нічим особливим – сніданок, прогулянка в саду, монолог пані Стефи, цього разу про нічний вітер, про збиті яблука, про гілки, що люто морскали шиби і не давали заснути, і про молитву до святого Антонія, яка втихомирює бурю. І Ярош пригадав, що справді чув серед ночі шум вітру і шелест гілля, в саду побачив опалі яблука і став збирати, вони довго не полежать, але можна начавити соку. Занісши кошик з яблуками в підвал, подався до крамниці, в якій торгували італійськими та німецькими продуктами, купив спагеті, парміджано, помідоровий соус та прихопив кілька пляшок червоного і білого вина. Прибравши в хаті та звільнивши стіл у вітальні від книг, які мали звичку заповнювати щораз ширші території, наче кочові завойовники, і вигулькувати у найнезвичніших місцях – наприклад, у лазничці, на сходах, на підвіконнях, – він вийняв посуд, яким сам не користувався, але який колись ідеально помила колишня коханка і запакувала в коробку, прискіпливо оглянув його проти світла і розставив на столі. Невідь-чого відчував дивне хвилювання, так, мовби це не його син, а він сам має привести до себе дівчину уперше. Це відчуття не покидало його увесь день. Його стосунки з сином були далеко не ідеальні, вихований без батька, Марко дотримувався певної дистанції, зокрема ніколи не називав його татом, а коли треба було звернутися, то використовував такі слова, як «Слухай!» або «Чуєш?», кожен з них жив уже своїм окремим життям, і будівництво мостів було радше не внутрішньою потребою, а дотриманням традиції, хоча йому й бракувало стосунків інтимніших, коли б можна було обняти сина чи розкуйовдити його чуприну.

Упоравшись із порядками, він сів на канапу біля вікна і розгорнув нью-йоркське видання роману Томаса Пінчона «Gravity's Rainbow», який він читав уже місяць по кілька сторінок в день, і це читання завше впливало на нього на диво заспокоїливо, дозволяло відмежуватися від зовнішнього світу, а багатозначність англійських слів та фраз викликала каскади асоціацій, які роїлися в голові, як бджоли. Коли озвалася мобілка, він схопився як ошпарений, дзвонив Марко – вони уже під'їжджали. Ярош вийшов на подвір'я, доріжка, що вела до хвіртки, була всіяна напівзогнелими сливками, що попадали за ніч з дерева, коли буяв вітер, він хутенько

схопив мітлу і почав їх змітати. За цим заняттям його і застали Марко з Данкою.

– Це ти спеціально для нас? – засміявся син. – Це зовсім не обов'язково, по м'якому навіть приємніше ступати. Знайомити вас не буду, ви вже знаєтеся.

За обідом вони говорили про різні речі, які їх насправді мало цікавили, проте бувають обов'язковими при таких зустрічах, але поступово крига скресала, чому сприяло вино, і врешті дівчина, злегка зарум'янившись, насмілилася поцікавитися, над чим зараз працює професор, і Ярош розповів тоді про «Книгу Смерті» і дивні пісні з танцями.

– «Танго смерті»? – перепитала Данка. – Це цікаво. Таке танго дійсно було... Під час війни.

– Справді? – пожвавився Ярош. – Я не чув.

– Це танго було створене в Янівському концтаборі під час війни. Мені про це розповідала бабуса. Німці зобов'язали кількох єврейських музикантів створити оркестр і грати різні мелодії приреченим на розстріл. Серед тих мелодій було танго, яке назвали «Тангом смерті».

Ярош не приховував свого подиву. Дивно – і як він це проочив?

– То вони самі це танго створили?

– Бабуса знала одного з музикантів, училася з ним у консерваторії. Він вижив, йому вдалося утекти. І ось він розповідав, що ту мелодію вони скомпонували на основі якогось старого рукопису.

Ярош відчув, як у нього забилося серце й охопило передчуття свіжої сенсації, він напружився, як хорт на ловах. З'ясувалося, що старий музикант, можливо, і досі живе десь на Клепарові. Принаймні два роки тому він був на похороні Данчиної бабусі, отже, у батьків мусить бути його телефон, і Данка обіцяла його роздобути. Відтак розмова перейшла на антологію арканумської літератури, яку укладає професор, і дівчина сказала, що й сама уже дещо переклала, тільки соромиться показати.

– Варто бути впевненішою, – сказав Ярош, – для дівчини це особливо важливо. І не соромитися консультуватися. Я ж так розумію, що мені доведеться бути й вашим науковим керівником? Тому при нагоді радо перегляну ваші переклади. Ви очевидно користуєтеся моїм арканумсько-англійським словником, але скоро я завершу роботу над арканумсько-українським.

– Це було б чудово. Звичайно, я ще арканумської мови не вивчила, щоб самій перекладати з оригіналу, тому перекладаю з ваших англійських підрядкових перекладів. Але це теж складно, бо мало того, що англійські слова багатозначні, то ще й арканумські ієрогліфи мають по кілька значень. Як ви вважаєте: чи під силу мені вивчити арканумську?

– Чому ні? Якщо розібратись, то це набагато легше, ніж вивчати китайську або японську. В арканумській мові більшість ієрогліфів були фонограмами і означали збіг двох або трьох приголосних – пр, мн, вкр, пт і т. д., або окремі приголосні – усього 24. Голосних ієрогліфи не позначали взагалі.

– Так само, як і в єгипетській.

– Так. І так само, як і в єгипетській, були серед ієрогліфів ідеограми – знаки, що відповідали окремим словам та поняттям. Арканумці комбінували

фонограми й ідеограми за певними правилами з тим, що переважали фонограми. Усього існувало триста найуживаніших арканумських ієрогліфів.

- Це удвічі менше, ніж у єгиптян.

- Але з часом у єгиптян, особливо в греко-римську епоху, кількість ієрогліфів виросла, а в арканумців не змінилося нічого аж до занепаду їхньої держави. Крім того, ви будете здивовані, наскільки багато є збігів з українською мовою. Практично що друге слово. Пта - птах, ескле - скеля, стрх - стріха і стрих, дм - дим, ехта - хата...

- А як буде арканумською «моя кохана»? - перебив Марко, який вочевидь упродовж тієї фахової розмови нудьгував.

- «Ме елеле».

- Не бачу жодного збігу.

- А слово «леле» тобі відоме?

- А ще бог любові Лель, - додала Данка. - Ти просто не розумієш, як це захопливо пірнати у стародавні мови.

- О-о, написання комп'ютерних програм теж захопливо. Але оскільки я у вашій розмові нічого не тямлю, то, гадаю, ви не будете проти, якщо я подивлюся бодай другий тайм, якщо вже пропустив перший.

Марко пересів на фотель у кутку й увімкнув телевізор. Яроша футбол ніколи не цікавив, але цікавила розмова зі студенткою.

- Якщо маєте при собі флешку, я вам можу скинути ті файли з мого словника, які вже опрацьовані, - сказав він їй, коли Данка радо погодилася, додав: - Перейдімо до мого кабінету, щоб не заважати Маркові.

Марко усміхнувся і недбало махнув рукою. У кабінеті, захащеному книгами, часописами, папками, вирізками і рукописами, панував, на перший погляд, розгاردіш, але в тому розгاردіші Ярош чудово орієнтувався. Увімкнувши комп'ютер, він швиденько перекинув файли на флешку і вручив дівчині, однак на цьому її візит до священного кабінету не завершився, вона не могла відірватися від книг і, виймаючи одну за другою, розгортала їх, не в стані стримати захвату, зітхала. Ярош добре знав, яке враження на інтелектуалів справляє його книгозбірня, тому реакція Данки його не дивувала, але дивувало інше - з яким пієтетом вона брала окремі книги в руки, видно було, що ці книги їй знайомі з бібліографії, але в наукових бібліотеках Львова вони були відсутні, оскільки видавалися за кордоном.

- Що змусило вас вивчати мертву мову? - запитала вона.

- Безсмертя. Адже воно матеріалізується у словах, слово має магічну силу. Господь творив світ за допомогою слова. І коли я починаю розмовляти арканумською, то в мені оживають тисячі арканумців. Арканум не загинув, він воскрес і живе в тих, хто вивчає його.

- Вас змусило безсмертя, а мене змусили ви.

Ярош усміхнувся, розгадавши сокровенне бажання гості, бо ж він нікому не позичав книг зі своєї книгозбірні, і насамперед це стосувалося панночок. Жінки до книг ставляться інакше, часто як до позичених у подруг блозок, мештів чи кульчиків, панночки, з якими Ярош уже мав роман, ніколи йому позичених книг не повертали після завершення роману. Правда, книги, які він позичав, не мали високої цінності, то була якась белетристика, отже

шкодувати не було дуже за чим, натомість Данка належала до зовсім іншого типу панночок – вона цікавилася наукою і книгами, якими цікавилися одиниці на цій планеті. І була ще одна суттєва обставина – у Яроша з Данкою роману не було. Тому одну книгу дівчині таки вдалося вимантити, але Ярош цього разу відчув, що мусить скоритися, виховати талановиту ученицю – це теж відповідальна річ, до того ж його підкорило признание про те, що саме він її заохотив до вивчення арканумської мови.

G

На відміну від моїх друзів я не мав жодного бажання учитися, точніше не так, я не мав бажання учитися в наукових закладах, а волів учитися сам, переважно на своїх же таки помилках, я рухався навіпамацьки, але упевнено, я любив самозаглиблюватися в себе, і якщо й уявляв якесь місце своєї праці, то це була маленька залізнична станційка, де я міг би собі жити і працювати будником, зустрічаючи потяги, які ніколи там не зупиняться, але для яких з часу до часу треба перевести стрілки, і мав би собі котика і песика, і одну курочку, яка б щодня мені зносила яечко, і одну козу, та й усе, більше нікого, і навіть паперу не треба, бо я б писав свої роздуми на піску, а взимі на снігу... Але Йосько учився в консерваторії, грав на скрипці і бандурі. Ви здивовані, правда? Жид, який грає на бандурі, все одно що гуцул, який бринькає на балалайці. Але Йоськів тато, пан аптекар, сказав, що його син буде грати на бандурі, ну, і мамця мусила виконати його заповіт, а пан аптекар дуже любив бандуру, так сильно любив, що за ту бандуру й сам би бандуристом став, і хоча йому ця мрія не здійснилася, але зате він загинув за Україну, що на одно вийшло. Сестрі Йоська Ліі так не пощастило, бо вона народилася, коли батька не було, і він не міг залишити жодних розпоряджень про її майбутню долю, але пані Голда вирішила, що дівчинка теж буде вчитися музики, а коли виявилися у неї ще й вокальні здібності, то завела її на прослуховування до професора консерваторії Яна Распа, і той пообіцяв, що обов'язково нею займеться, коли вона закінчить школу. Звідтоді пані Голда регулярно купувала для донечки сирі яйця і змушувала її щоранку випивати яйко натще, опісля Лія, ще, заки вирушила до школи, мусила розспівуватися, заливаючись соловейком на всеньке подвір'я, у будні дні це нікому не заважало, але в неділю, коли багато кому хотілося поспати довше, цей спів псував нерви, і тоді лунали з вікон лайка і прокльони, але пані Голда мала то десь.

Одного разу в п'ятницю я застав Йоська, як він, сидючи на підлозі, тям ножицями папір на рівні квадратики, я здивувався, а він пояснив, що завтра субота, і їм не дозволяється нічого в цей день робити, хіба що загасити вогонь, якби в хаті виникла пожежа, от він і готує папір для кльозету.

– Йосю, ти що збираєшся цілий день срати? Нашо тобі стільки паперу? – дивувався я.

– Я ж не тільки для себе, а й для мамці, і для сестри, а завтра до нас ще прийдуть дві цьотки і два вуйка, і дідусь Абелес.

Нема що й казати – я сів біля Йоська і поміг йому краяти папір для кльозету. А небавом прителіпався дідусь Абелес із живою куркою під

пахвою, скинув сурдута і капелюха і вийшов з куркою на подвір'я, тоді я вперше побачив, як курка стає кошерною: дідусь узяв її обома руками і почав рвучко метляти так, аби голова крутилася і крутилася, наливаючись кров'ю, а коли стала уже такою червоною, як помідор, дідусь вийняв з кишені тесака і одним махом відбатував голову та зачекав, поки стече вся кров.

– Нам заборонено вживати в їжу кров, – пояснив Йосько, а я лише співчутливо похитав головою, розуміючи, що Йосько ніколи-ніколи не спробує такого смаколика, як кишка, начинена кров'ю і гречкою, не кажучи вже про шинку чи сальцесон.

На ту пору прийшла Лія і, побачивши наше заняття, розсміялася:

– А що, Йоселку? Найняв собі шабестоя? Може, хай би нам ще й кльоцки зготував на завтра?

– Що таке шабестой? – запитав я.

– Коли жид не може виконати якоїсь роботи в суботу, то кличе на поміч не-жида, і такий помічник називається шабестоем, – пояснила Лія. – Коли закінчиш ту свою премудру роботу, допоможеш мені ліпити кльоцки?

– Я, крім снігової баби і хлібних кульок, ще ніц не ліпив.

– Нічого, я тебе навчу. Колись мені подякуеш.

Ну, і ми з Лією потім ліпили кльоцки з картоплі і сиру, дід Абелес скубав курку, а Йоськова мама місила тісто на солодкий пиріг, у той час як бідний Йосько прів над наукою. Бо Голда найняла для Йоська учителя івриту, пана Каценеленбогена, який завше, навіть серед спекотного літа, носив чорного сурдута і чорного широкополого капелюха, з-під якого на всі боки теліпалися пейси, а що бідний Йосько, навчаючись івриту, мусив мати покриту голову, то пан Каценеленбоген приносив для нього свого капелюха, котрий був вочевидь завеликий, тому з-під нього стирчали не пейси, яких Йосько не мав, а папільйотки мами Голди, піт стікав йому по обличчю струмками, і сам він під кінець уроку ледь не плакав, а ми зазирали у вікна і чекали, коли закінчатся його муки, щоб іти грати в копаного м'яча. Іврит Йоськові давався тяжко, та він і взагалі не міг второпати, навіщо йому це, коли хоче бути музикантом, а не рабином, але мама Голда була вперта, вважаючи, що саме іврит є ознакою інтелігентності, і хтозна, може, коли-небудь її синочок таки поїде на землю предків. Ото ми й стали думати та гадати, як би допомогти нашому горопашному Йоськові. І тут Вольфові спало на думку простежити весь маршрут пана Каценеленбогена від його хати до Йоська, так ми й зробили, але нічого корисного для нас не помітили, хіба що усталену звичку вчителя зупинятися перед будкою на Легіонів і випивати склянку цитринової газ-бульки, але Яся та обставина вельми зацікавила, і, вигукнувши: «Еврика!», нагадав, що в тій будці торгує пан Рубцак, якого він добре знає, бо сусідить з ним, і не раз помагав йому після школи, і було б просто чудово провідати його саме тоді, коли тудю буде проходити Йоськів мучитель, та сипнути йому до газ-бульки пургену.

Можете навіть не сумніватися, що ця ідея нам страшенно сподобалася, ми купили в аптеці порошки, і Ясь подався у будку до пана Рубцака, а ми спостерігали оддалік. Аж ось суне пан Каценеленбоген у чорному капелюсі і з другим таким самим під пахвою, та ще й підпираючись парасолькою, з якою ніколи не розлучався, хоч би не знати як парило, і зупинився за звичкою біля будки, капелюха поклав на прилавок, парасольку почепив собі на лікоть і попросив склянку шипучки з цитриним сиропом, у ту ж мить підбігли й ми і наперебій залопотіли до пана Рубцака, аби дав нам по морозиву, і то

хутенько, бо нам спішно до школи, і пан Рубцак кивнув Ясьові, аби той наливав воду, а нам став у паперові горнятка накладати морозиво, а я сказав панові вчителеві, що в нього ззаду на сурдугі біла пір'інка, пожартувавши, що за паном учителем, певно, упадає якась білявка, а що білявки серед жидівок велика рідкість, то пан учитель стривожився і відразу став обстежувати свого сурдуга та, захопивши в пальці нещасну білявку, чи то пак пір'інку, зіжмакав її і з виразом огиди на обличчі кинув собі під ноги та ще й розтоптав, тим часом йому вже налили цитринову шипучку, поверх якої стрибали жовтаві бризки, виграючи веселково на сонці, і пан Каценеленбоген з насолодою смакував шипучкою, милуючись сонячною дниною, потім витяг з кишені картату хустинку завбільшки з обрус, другий кінець якої, заки він витирав уста, все ще залишався у кишені сурдуга, узяв під пахву капелюха і почимчикував далі, помахуючи парасолькою. Ми йшли собі оддалік, лизькаючи морозиво, за хвилю і Ясь до нас приєднався, а відтак ми причаїлися на кружганку за вікнами Йоська і бачили, як пан Каценеленбоген насадив на голову Йоська капелюха, в якому голова відразу й потонула разом з вухами, але мама Голда підперла капелюха папільйотками, і ми знову побачили сумні Йоськові очі і скривлені, готові до плачу вуста. Пан Каценеленбоген зачитував із підручника якісь таємничі слова, а Йосько повторював, так тривало, може, хвилин десять, як раптом учитель виструнчився на кріслі, закрутив головою на різні боки, як когут на купині, потім скинув свого капелюха, за ним рвучко сурдуга і вилетів з покою у коридор, де був спільний для кількох помешкань кльозет. Однак потрапити йому всередину не вдалося, бо кльозет був зайнятий, там сидів Вольф і на розпачливі зойки пана учителя відповідав промовистим стогоном, видаючи при цьому ще й відповідні звуки, задля високого мистецтва виконання яких він тренувався ледь не півдня. Пан Каценеленбоген уже тримався за живіт, витанцьовуючи «тумбалалайку», а з вуст його вилітало сичання, коли в коридор вибігла мама Голда і поцікавилася, що то сталося з паном учителем, коли ж довідалася, яка прикрість його спіткала, то постукала в двері кльозету, але почула теж самий тільки стогін і непристойне *perdissimo*, тоді метнулася назад у хату і винесла горщика та сказала панові вчителеві справити потребу в горщик, пан учитель замахав руками і прошипів, що в коридорі робити такі речі непристойно, але пані Голда обіцяла, що постоїть на сходах, аби пана вчителя ніхто не застав у такій прикрій ситуації, тоді пан Каценеленбоген хутенько скинув з ramen шлейки і став розщипати гудзик за гудзиком, петельку за петелькою, але не настільки швидко, як хотілося б, і за мить ми почули гучний гуркіт, який нагадував обвал у горах, а разом із гуркотом пролунав крик розпачу і водночас полегшення, на той гуркіт пані Голда випірнула зі сходів і хутенько затулила носа, а пан учитель стояв зі штанами в руках і плакав, не знати від щастя чи від горя, коли ж двері кльозету відчинилися і звідти вискочив Вольф, душачись від сміху і запаху, пані Голда сипонула такою добірною лайкою на ідиші, що навіть ми зрозуміли її і дали дьору.

Те, що відбувалося далі, оповів нам Йосько. Отже, пані Голда мусила роздягнути вчителя, нагріти виварку води і викупати його в балії, а потім ще й випрати його гачі і підштаники разом із двома сорочками, не кажучи про панчохи з підв'язками, і навіть мешти. Пан учитель був морально розбитий і знівечений, здогадавшись, яку йому свиню підсунули клятві дітиська, він сидів на канапі, загорнувшись у простирадло, і бурмотів собі під ніс якісь мудрації, сльози текли йому по обличчю, і смуток роз'ідав душу, а пані Голда кляла нас на чім світ, і найбільше Вольфа, особливо коли помітила, що ми підглядаємо за тим, як вона вивішує на мотузки підштаники пана вчителя, котрий більше ані слова не промовив, а на всі репліки господині відповідав лише «угу» або «у-у». А потім пані Голда схопила віника і стала ганяти Йоська по хаті, хоча він Богу духа був винен і навіть не здогадувався про нашу операцію, і матінка, побачивши, що він ховається від неї і борониться, як може, у той час як у всіх інших випадках, коли завинив, слухняно діставав лупня, врешті

повірила в його невинність і послала перестріти Лію з музичної школи, аби та пересиділа до вечора в тітки, заки сорочки і сподні пана вчителя висохнуть і він зможе позбутися осоружного простирадла.

Від тії пори Йосько вже івриту не вчив, пан Каценеленбоген десятою дорогою обходив будку пана Рубцака, а пан Рубцак не міг надивуватися, чого то пан учитель так раптово розлюбив цитринову шипучку. Після того випадку Йосько довго не бачився з паном Каценеленбогеном, а коли зустрів його в 1940-му уже за советів, то чемно привітався і спробував вибачитися за прикрий трафунок, а пан Каценеленбоген поплескав його по плечу і сказав зі смутком в очах:

– Нічого, нічого, скоро настане такий час, що ти ще будеш заздрити тим, хто помер, а найбільше тим, хто не народився.

І коли нам Йосько це переповів, то ми ніяк не могли второпати, що мав на увазі пан учитель, аж на початку липня 1941-го відкрилися нам очі, бо ми побачили пана вчителя серед тих жидів, що виносили трупи з тюрми на Лонцького, трупи, які вже засмерділися і важкий сопух бив у ніздрі, трупи людей, яких совети розстріляли у всіх тюрмах України, відступаючи перед німцями, і були трупи молодих дівчат, згвалтованих і знівечених, і були там трупи молодих семінаристів у страшних синцях, і жида плакали, несучи їх, і не кривили носа, як усі ті люди, що обабіч стояли і тулили до носів хустинки, аби не вдихати смороду, а пізніше пан Каценеленбоген повзав по хіднику перед Оперним театром і шурував його зубною щіткою, і поруч із ним повзали інші жида і теж чистили хідника, і там були вчитель математики Лео Фельд, і музикант Гершель Штраусс, і власник мануфактурної крамниці Якуб Ікер, і навіть запеклий картограй Іцик Кон, який до такої поважної компанії і геть не пасував, а неподалік стояли есесівці і сміялися, і сміявся натовп, зиркаючи на німців, щоб не пропустити чергової хвилі сміху та вчасно підхопити його, бо сміх той зближав їх, вивищував над оцим жидівським кодлом, над цією наволоччю, що колись так гонувалася, а нині повзає по землі у своїх костюмах, у сорочках і краватках, цей сміх їх робив рівними з хоробрими готами і давав індульгенцію на виживання, бо якщо ти не сміявся, то відразу опинявся потойбіч, серед оцих чорних плюскв з пейсами і без, і не місце тобі було серед представників цивілізованої Європи. І я побачив, як у пана Каценеленбогена котяться сльози по запалих щоках, а він вмочає у них щіточку і так мие хідник, плитку за плиткою, і манкети в нього вже забруднилися, і коліна, а хтось із натовпу ще й копнув його ззаду, і пан учитель упав на хідник животом, окуляри йому злетіли, і він пробував намацати їх, і тут мені стало так гидко на душі, так боляче за те, що ми йому вчинили колись таку прикрість, бідному самотньому чоловікові, який не робив нічого лихого, лише виконував свій учительський обов'язок, що я не стримався, нагнувся і подав йому окуляри, а натовп обурено загулював, хтось мене штурхнув, і я відлетів до стіни, а есесівець поманив до себе пальцем і поцікавився, чи я не жид, відразу знайшлися порадики, які зголосолися здерти з мене штани і переконатися, чи я не жид, але тут вихопилася з тлуму наша шимонова і заволала:

– Та дайтеся на стримане! Та то Леська Барбарики син! Та що ви за люди! Та я го знаю з малого!

Хтось есесівцеві переклав слова шимонової, він усміхнувся, кивнув і махнув мені рукою, що я вільний, і я пішов, тримаючи в очах образ бідного вчителя і всіх інших тих, що повзали, і навіть картяра Іцика. А востаннє я побачив пана Каценеленбогена в аптеці, жидам ліки продавати заборонили, але вчитель того розпорядження ще не чув і просив серцевих крапель, аптекар не знав, що має відповісти, щоб не образити вчителя, врешті сказав, що їх цього разу не завезли, і вчитель вийшов та подався до другої аптеки, я наздогнав його і пояснив, що він уже ніде не зможе

купити ліків та що я йому охоче їх куплю, він здивувався, але погодився, і коли я йому подав ті ліки і не захотів брати в нього гроші, він запитав, хто я, але я не сказав, що ношу на душі гріх за нього, і не сказав, що товаришую з Йоськом, бо він би тоді здогадався, з ким має справу, я тільки усміхнувся і пожартував:

- Добрий самаритянин.

8

Вийшовши від батька, Марко пригорнув Данку за талію і запитав:

- Ну, як тобі мій старий?

- Не такий він уже й старий. Між іншим, я помітила, що ти жодного разу не звернувся до нього «тату».

- Я ріс без нього. Це зрозуміло.

- Ти маеш на нього жаль?

- Ні. Я ж знаю, як усе було... Його постійно довбали, моя мама і бабуса... Вони не бачили жодного сенсу в його наукових зацікавленнях і вимагали зайнятися репетиторством, яке приносить реальні зарібки. Врешті це його дістало, і він пішов.

- Ти так ніколи й не назвеш його татом?

- Не знаю. Мені ледве вдається звертатися до нього на ти.

Вони сіли в машину, і Марко натиснув на газ.

- Може, заїдемо ще в центр на шампанське?

- З мене досить. Я вже випила вина. Завези мене додому, - сказала вона сухо, спостерігаючи, як сиза поволока вечора починає опускатися на вулицю.

- Ще ж рано.

- То й що?

- Нічого. Тоді, може, зупинимося десь у тихому місці?

- Для чого? - сказала вона таким зимним тоном, що він здивовано поглянув на неї, а потім поклав руку на її стегно і засміявся:

- Для того самого.

Але Данка скинула його руку:

- Ти б краще тримав кермо, а не мою ногу.

- Що з тобою? Невже тобі не хочеться?

- У машині не хочеться.

- Ми хіба вперше це робимо в машині?

Вона не відповіла, дивилася перед себе і щось обдумувала, а коли вони минали церкву Петра і Павла, перехрестилася, і її уста ворухнулися.

- Ти щось сказала?

- Ні.

- Ти вже розмовляєш сама з собою?

- Я часто це роблю. Дивно, що ти помітив лише зараз, - промовила вона, а за мить уже була думками десь зовсім далеко. Біля Лялькового театру ледве стримала себе, щоб не попрохати зупинити машину і вийти, щоб піти кудись у тихі вузькі вулички, продовжуючи розмовляти сама з собою, але згадала, що має у торбинці надто цінний скарб - книгу, в яку вона пірне ще цього вечора, про яку мріяла, і її рука несамохіть обмацала торбинку, мовби пересвідчуючись, чи книга не зникла.

Н

Вольф учився на медицині у самого професора Вайгля, а Ясь - в університеті студіював філософію. Ну, а я був, як у тій казці: три брати розумні, а четвертий так собі. Хоча, мої колеги мене за дурня не мали, але моя мама постійно мучилася цією проблемою, ніяк не могла вирішити: син у неї матолок і кукінауні чи геній, адже генії, коли знаєте, теж переважно злегка прибацані, я особисто схилився до того, що я таки геній, бо ніщо так мене не розпирало, як геніальні ідеї, які просто таки вимагали, аби я занотував їх для вічності, щоб майбутні покоління, завдяки мені, мали змогу удосконалитися. А що моя матуся уже надійно утвердилася у світі літератури, то і я постановив не пасти задніх і, придбавши великого грубого зошита, розлінованого для рахунків, написав на його обкладинці «Роздуми і фантазії. Том перший», такі зошити я бачив у крамницях на прилавках, і крамарі вписували в них всяку всячину, на зразок «Пан Дупик взяв наборт кильомняса» або «Змлина скнилівського - штири мішки борошна питльованого», через п'ятсот років такі зошити були б неоціненним скарбом, шкода, що дурні крамарі того не розуміють, тож хіба можна завагатися у безцінності моїх «Роздумів і фантазій»? Хоча, якщо чесно, я завів того зошита не так для себе, як для мами, аби вона не намагалася мене захвати куди-небудь на роботу, зошит був чудовою відмазкою, він завжди лежав переді мною на столику, а ручкою я колупався у вусі, чухав чоло і намагався вродити який-небудь роздум чи яку здохлу фантазію, в особливі хвилини натхнення мені вдавалося нашкрябати навіть цілу сторінку. Я ніколи не сумнівався, що це колись буде епохальний твір, бо епохальний твір - це той, який піднімається над епохою, а точніше - взагалі кладе на епоху, має її глибоко в дупі, сере на неї, ось що таке епохальний твір, і тому я завше при собі носив записника, до якого

вписував свої епохальні думки, які пінилися і виривалися з мене, як спряжене молоко, і, коли жодною накривкою їх стримати уже було неможливо, я занотовував їх нашвидкуруч, аби опісля у сакральній хатній тиші, обкатулявши кожну таку думку, як цукерку на язичку, вписати до зошита і таким чином закарбувати на віки вічні. Тому й не дивно, що я страх як не любив, коли мене з трансцендентного стану виводила моя матінка, яка не раз було поривалася довідатися, що ж я там такого в сакральній тиші пописую, і тихенько, навшпиньки підкрадалася ззаду, аби зазирнути через плече і пізнати непізнане, зглибити незглибиме, второпати невторопне, а що її завше при цьому видавало важке посапування, то я гасив її пориви вибухом неймовірно величного обурення, вона губилася у своїй простоті і взагалі забувала, чого підкрадалася.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (https://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=45165123&lfrom=362673004) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

notes

1

На горі рожі, а внизу фіялки, ми кохаємось, як два ангелики (пол.).

2

Скільки разів, коли будеш їсти зрази, трапиш на цибулю, стільки разів з приємністю згадай про мене (пол.).